ادبي بحثونه

ليکونکی

ګل پاچا «الفت»

بسم الله الرحمن الرحيم

ادبی بحثونه

پښتو ټولنه په ډېره خوښۍ‌غواړي چه د پښتو يو قيمتي ادبي اثر د خپرونې ډګر ته راوباسي.

دا کتاب «ادبي بحثونه» نوميږي او د پښتو د پياوړی او قوي اديب ښاغلی ګل پا چا الفت اثر دی. ښاغلی ګل پا چا الفت د پښتو د ادب په آسمان کښې د يو داسې ځلاند ستوری مثال لري چه هيچاته يې د ښودلو او ستايلو حاجت نشته. دی تقريباً له شپاړسو کالو راهيسې د پښتو ژبې د ادبي او علمي خدمت په لار کښې لګيادی کار کوي او تر اوسه يې ډېر منظوم او منثور آثار ليکلي دي چه ځيني چاپ شويدي او ځيني نا چاپ پراته دي. په چاپ شوو کتابونو کښې لغوي څېړنه، بله ډيوه، پښتو سندرې د ده منثور کتابونه او عالي افکار، د آزادۍ پيغام يې منظوم کتابونه دي.

دا دی اوس د ده يو بل منثور اثر هم د کابل په مجله کښې او هم ځانله چاپيږي او پدې صورت د پښتو آثارو په نړی کښې يو بل غوره کتاب زياتيږي.

او ښايي چه پښتانه ئې له لوستلو څخه فايده واخلي او د دغسې آثارو قدر او احترام وکړي.

(صديق الله رشتين د پښتو ټولنې لوي مدير)

د پښتو ټولنې
د ادبياتو د څانګې له
خوا خپور شو

دې کتاب په ۱۳۲۴ کښې
د خوشحال خان جايزه
اخيستې ده

فهرست

سر لیك:	مخ:
ادب	۱
د ادب د کلمــــي اصـــل	۱
د ادب د کلمــــي تـــاریخ	۱_۲
د ادب تعریـــــــف	۲
د ادب تقســــیم	۲
شـــــــعر	۳_۴
شـعر د خوشـحال پـه نظـر کښـي	۴_۵
شـعر د حمیـد پـه نظـر کښـي	۵_۶
شـعر د شـیدا پـه نظـر کښـي	۶
شـعر د علیخـان پـه نظـر کښـي	۷_۸
پـه ژوندکښـي دشـعر اوادب اغیـزه	۸_۱۵
دادب تاثیر په اسلامي فقه اودیني احکـــــاموکښـــــي	۱۶
حقیقـــــت اومجـــــاز	۱۷
صـــــریح او کنایـــــه	۱۷
ظـــاهر، نـــص، مفســـر،محکم	۱۷_۱۸
داســــتثنا بحــــث	۱۸_۱۹

سر لیك:	مخ:
لغـــوي تـــدقیق	۱۹_۲۰
دادب بنــــه او ګانـــــه	۲۰_۲۱
فصـــــــاحت	۲۱
بلاغــــــت	۲۱_۲۲
عواطـــــف	۲۲
دعواطفـــــو صـــدق	۲۲_۳۳
دعواطفـــو تجلـــي او ظهـــور	۳۳
دعواطفوثبـــات اونـــه رالویـــده	۳۴
خیـــــال	۳۴
مبتکـــــر خیـــال	۳۴_۳۵
مصـــــور خیـــال	۳۵
مفســـــر خیـــال	۳۵_۳۷
تمثیـــــل	۳۷_۳۸
ددي بخـــث خلاصـــه	۳۸
عامیانـــــه بلاغـــت	۳۸_۴۰
دپښـــتو ژولنـــدی	۴۰_۴۳

بسم الله الرحمن الرحيم

ادب

دادب دکلمې اصل:

اصل يې" هذب " دی د بې عيبه په معنی.
د هذب کلمه په اصل کښې د هغې ونې لپاره استعماليدله چې ځينې ښاخونه به يې قطع شوه او صافه به شوه، وروسته داکلمه له محسوساتو نه معنوياتوته رانقل شو ه او هغه چا ته هم وويل شوه چې عيبونه به يې ورک شوه يعنی مهذب به شو.
ا هل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې دمهذب کلمه ديوه کامل انسان لپاره دونې له تهذيبه رانقل شويده، ځکه چې معنوي او عقلي امورله حسي اشياؤ څخه ماخوذ دي لکه دعقل کلمه چې داوښ له جلب، عقل، عقا ل څخه ماخوذه ده.
نو د هذب دکلمې (ذ) په (د)بدل شو او دغه ابدال په عربي کښې ډير مثالونه لري لکه : هذم ، هدم، جدم، جذم دقطع په معنی (ه) په (همزه) بدله شوه او دا ابدال هم په عربې کښې متعارف دي لکه: اهل، آل، ماه، ماٴ او داسې نور....
نو هذب، هدب شو او هدب په ادب بدل شو.
ځينې وايي چې په يوناني ژبه کښې اديب هغه چاته ويل کيده چې خبرې به يې خوږې وې او دښه اواز او ښې نغمې خاوند به و. نو هرکله چې عربي او يوناني لغتونه يوله بله ګډشويدي دغه لغت هم له يوناني څخه اخستل شوی دی.
ځينې نور وايي چې ادب له (داٴب) څخه ما خوذ دی چې دعادت په معنی دی او دحا ل وشان په معنی هم ذکرشوی دی لکه : (کداٴب ا ل فرعون) مګر دغه راز اشتقاق په عربي کښې ډير نظاير نه لري.

دادب دکلمې تاريخ:

ځينې وايي چې داکلمه دجاهليت په زمانه او داسلام په ابتدا کښې نه وه ځکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کښې راغلې ده او نه په قران کښې شته بلکه لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حديث (ادبني ربی فاحس تاديبي) کښې ذکر شوېده (داحديث محدثينو په دغو الفاظو نه دی ضبط کړی) ځينې نور وايي چې داکلمه دجا هليت په زمانه کښې هم وه او داچې دهغه وخت په اشعارو او قرآن کريم کښې نشته ددې دليل نشي کيدای چې داکلمه په هغه وخت کښې هډو موجوده نه وه.
دوئ د خپلې مدعا دثبوت لپاره دادليل راوړي چې کوم وخت چې داکلمه په حديث او داصحابو يا دتابعينوپه اقوالوکښې راغله او هيچا يې دمعنی او مفهوم پوښتنه ونه کړه معلومه ده چې پخواهم وه او ارتجا لانه ده ويل شوې.

وايي چې دا کلمه د حضرت علي (رض) په اقوالو کښې هم ډيره راغلې ده او دجاهليت په وخت کښې هم (اکثم) بن صيفی دبني تميمو مشهور خطيب ذکر کړيده.

دادب تعريف :

لغوي معنی خو يې تهذيب دی او څه شی چې له چاسره يا له کوم شي سره لايق اومناسب وي هم ادب ورته ويل کيږي لکه: دمجلس آداب دمعاشرت آداب او داسې نور......
اصطلاحاً ادب هغه پوهه ده چې انسان پخپله وينا او بيان کښې له خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه علوم بلل کيږي چې د وينا ښه والی اوبدوالی، غلط اوصحيح، خوږوالی اوپيکه توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت لخوا بحث کوي.
د ادب په تعريف کښې ويل شوي دي چې ادب دښو الفاظو په وسيله دخپلو احساساتو او ادراکاتو يا دزړه دخبر و ښکاره کول او داوريدو نکو په ذهن کښې يې کښينول دي، يعني ادب يوازې دافکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی بلکه له يوه ذهنه بل ذهن ته انتقا ل اوابلاغ هم په کښې ملحو ظ دی.
دانتقا ل که په ښه ډو ل او مهارت سره وي چې هم په کښې ښه کلمات انتخاب شوی وي او هم دکلماتو دښه ترکيب او ښه استعما ل په لحاظ دفصاحت او بلاغت مراعات شوی وي ادب ورته ويل کيږي او که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.

دادب تقسيم:

ادب د خپل جو هري او ذاتي تقسيم په لحاظ دوه ډوله دی:
ادب محض، ادب مخلوط.
ادب محض هغه دی چې يې دبيان له لطف او خوږوالي څخه او بې دبديع احساس له تحريکه بل مقصد اوبله غايه په کښې نه وي لکه ځينې عشقي غزلې چې درحمان بابا يا د حميد او خوشحا ل او نوروشاعرانو په ديوانو کښې ګورو يا ځينې منثور اشعار چې دطبيعي مناظرو يا احساساتو او عواطفو تمثيل په کښې وي.
مخلوط ادب ديته وايي چې يو اديب کوم تاريخي، علمي، اجتماعي مطلب په ادبي پيرايه کښې راوړي او ادبي رنګ ورکړي، نو دلته ادب واسطه ده او په لومړي صورت کښې غايه ده.
دلومړي قسم ادب په لحاظ د ادب موضوع شاعرانه احساسات او عواطف، روحي کيفيتونه، حسن او جما ل، دطبيعت ښکلي مظا هر او مناظر، نفسي اغيزې، قلبي تمايلات ګڼل کيږي. مګر دوهم قسم ادب هرڅه په غير کښې نيسي اوکيدای شي چې سړی ساينس اوتخنيکي يا رياضي مسايلو ته هم ادبي رنګ ورکړي او ادب په هرڅه کښې ګډ کاندي.

شعر

ځوک وايي هغه موزون کلام دی چې دانسان په احساساتو اوعواطفو کښې تحريک پيداکوي، ځينې نوروايي هرکلام چې دغه کارکولی شي وزن او قافيه ولري او که نه هغه شعر دی.
ځوک بيا وايي چې نه هرڅه چې په زړه اثرکوي او په انسان کښې تعجب يا جوش اوجذبه پيداکوي هغه شعر دی، نو ددوئ په نظرکښې جها ن ټو ل شعر دی چې سرې يې داسمان په ستورو او شفق کښې، د ډکواو مستو سيندونو په ځپو، دګلونو او چمنونو په رنګ اوطراوت کښې دغرو په لوړو ځوکو، دابشارونو په مستی، دبلبلو په شور، دښکلو په ښايسته سترګو او نازنو کښې ګوري، نه يوازې دانه! دمهجورو او ارزومندو په اوسيلو، ددردمنوپه آه وفرياد ، دمظلومانو په ژړاکښې هم شعري کيفيت موجود دی.
له دغسې مختلفو تعريفونو څخه معلوميږي چې يو داسې کلام چې په زړه او احساس تاثير کوي او په کلاسيکي تعبير (بديعي احساسات په شور راولي) هغه خو ارو مروشعردی، نوکه ځينې نورشيان هم شعر وي وي به، مګر هغه شعر چې خلق پرې يو شاعر ستايي هغه همدغه شی دی اوپه الفاظو کښې ځای لري ددې شعر دعناصرو او اصلي اجزاؤ په باب کښې ډيرې خبرې شويدي چاپه شعرکښې وزن ډير مهم جز بللی دی او چا ادبي صنعتونو ته په ډير اعتناکتلي دي، پخوا به خلکو دغه شعري صنايع چې ځينې لفظي او ځينې معنوي دي دشعر په ماهيت او حقيقت کښې داخل ګڼل مګر اوسيني يې د شعر لباس او زيوربولي. همدغه سبب دی چې د پخوا وخت ادبي مبصرينو او منقدينو دغو صنعتو ته په اصلي نظرکتل اودشعر قيمت يې په همدغه معيار سنجاوه، ددوئ په نظرکښې به ښه شعر هماغه و، چې کوم معنوي صنعت به پکښې و لکه: صنعت طباق، صنعت مقابله، مراعات النظير، صنعت مشاکله، صنعت مزاوجه، صنعت ارصاد، صنعت عکس، صنعت رجوع صنعت توريه، صنعت استخدام، صنعت جمع، صنعت تفريق، صنعت جمع او تفريق، جمع او تقسيم، جمع اوتفريق وتقسيم، حسن تعليل، استتباع، اطراد، تعجب او داسې نور.....
يا به په کښې له لفظي صنا يعو کاراخستل شوی ؤ لکه : تجنيس ،قلب، اشتقاق، رد العجزعلی الصدر، ذوالقافيتين، متلون اوداسې نور.......
مګراوس ځوک په دغه راز جامو او کالونه غوليږي اود شعر ناوې پخپله ګوري، په دې کښې څه شک نشته چې يو ښه لباس په هروخت کښې هرچاته ضروردی او بې لباسه شيان ښه نه ښکاره کيږي، مګرلباس په هروخت کښې تغير کوي او د زيب و زينت سامان وخت په وخت بل راز کيږي. کله خلک اوږدې جامې اغوندي کله لنډې يووخت بخی او چکنونه رواج وي بل وخت ساده لباس ښه ګڼل کيږي، کله په کالو کښې ډير افراط کيږي اوکله بيا هغه پايزيبونه او دسرو نتکۍ له رواجه ولويږي. شعر هم په دې وخت کښې خپل لباس او زيور له پخوانه بل راز کړی دی اوهغه ټو ل پخواني کالي نه اغوندي، که ځوک يې په ډيرزور اوتکلف ورواغوندي نو خلک يې نه خوښوي بلکه عيب يې ګڼي.
دغه اوسنۍ نظريه چې دشعرپه باب کښې پيداشوې اوشعر غيرله دغو ادبي صنايعو څخه يو بل معنوي شی بولي دپښتو په اشعارو کښې يې له پخوا نه تطبيق وينو او زمونږ ددې وخت ځينو ښاغلو اديبانو چې ددغه صنعتو لپاره په ډير تکليف يو يو بيت چېرته په ديو انونو کښې دمثا ل او نمونې په ډو ل پيداکړي داهماغه صنعتونه دي چې په غير قصدي او ارادي ډول په پښتو اشعارو کښې پيداشوي او څه ډيرزيات کوښښ ورپيسې نه دی شوی. يعنې پښتنو شاعرانو د خپل زړه، خپلو احساساتو او عواطفو ترجماني کوله او خپلې سندرې به يې ويلې نوکه به ځينې صنعتونه هم په کښې راغله راتله به، مګر دوی اصلي شی نه ګڼه او همدغه شي ته يې شعرنه وايه بلکه دزيور او لباس په نظر يې ورته کتل.

ددې لپاره چې دا خبره په خوشبينی اومحض تعبيراتو حمل نشي شعر به د ځينو پښتنو شاعرانو په نظرکښې وښيو، چې دوی شعرته په کومه سترګه کتلي دي او د شعرماهيت دوی ته څنګه جلوه کړې ده؟

شعردخوشحال خان په نظر کښې :

لکه غشي لره بويه تيرانداز
هسې شعر لره بويه سحر ساز
هميشه دزړه په لاس تله د وزن
زيات وکم له وزنه يوتوری غماز
په تورآس دحقيقت ناوې سپره کا
په سپين مخ پلونيولی دمجاز
سل جلوې سل کرشمې سل مکيزونه
په نظر کښې يې ښکاره دسترګو ناز
دصنعت زيورپه خورنګه ورپورې
دتشبيه چندڼ چووه باندې طراز
دمضمون دنزاکت غمزه ورڅخه
سرترپايه درست صورت سره يوراز
که په نظم کښې کارګه اوتپوس راوړي
هم دزړونو په ښکار ګرځي لکه باز

چــــې يـــــوه وينـــــا يــــې وكـــــړه هوښـــيار هغــــه

عـــــاقلان بــــــه ويــــل كانــــــدى پــــــه ايجـــــاز

خوشحا ل په دې بيتوكښې كما ل كوي چې خپل اغاز په غشي اوتيراندازۍ كوي ځكه چې دشعرغشى هم په زړونو لګيږي او همدغه يې هدف دى، سحرويل ورته كه څه هم نوى تعبير نه دى مګر منلى او مسلمه خبره ده، داچې له وزنه يوزيات ياكم تورى غماز بولي ډيرښه خبره ده او له غمارنه ورته بله ښه كلمه نشوپيداوكولى، كه وواېو چې د غمازكلمه به هيچا دغسې په ځاى نه وي استعما ل كړې څه غلطه خبره به نه وي.
د خوشحا ل له دغه شعر څخه معلوميږي چې دى بې وزنه كلام ته شعر نه وايي، په دريم بيت كښې چې دحقيقت ناوې په تورآس سپروي اوپه سپين مخ بې دمجاز پلو نيسي خومره ښه تعبير دى ځكه چې حقيقت ومجاز علاوه په دغه مفهوم چې دبلاغت په فن كښې يې لري او ديوې كلمې استعما ل په موضوع له، معنى كښې حقيقت بولي او په نورو ځايو كښې يې مجاز ګڼي د تصرف او عرفان په لحاظ بله معنیٰ لري او نوركوايف په كښې ليده شي. په هرصورت موږويلى شو چې خوشحال بې حقيقته كلام ته شعرنه وايي اوبې دحقيقت له سپين مخه دمجاز ښايسته پلواو رنګين پوړنى هم څه اصلي غايه نه بولي.
د خوشحا ل په نظركښې شعريوه حقيقې ناوې ده چې هم سپين مخ لري هم مجاز ي پلو، چې له سلو جلوو سلو كرشمو مكيزونو سره يې په سترګو كښې هم نازشته او دصنعت خورنګه زيور وريورې دى.
وګورۍ! چې خوشحا ل صنعت ته د زيور په سترګه ګوري او اصلي معشوقه يې نه ګڼي دمضمون دنزاكت غمزه هم بې له صنعته يوبل شى ګڼي او سر تر پايه دشعر په صورت كښې تناسب اويو راز والى غواړي بيانو وايي چې په دغسې نظم كښې كه كارګه او ټپوس راوړل شي هم داسې باز ورځنې جوړشي چې د زړونو ښكاركوي.
هو! دشعرله زړونو سره كاردى او د همدغه ښكارلپاره پيداشوى دى په دې بيت كښې علاوه په دې لطف چې له كارغه اوټپوس نه زره وړونكى باز جوړوي دا لطف هم شته چې دزړه دښكارپه يادلو سرې ته دخپلې اولې مسرې تيراندازي اوغشى هم يادوي، په وروستى بيت كښې چې ايجاز يوه شاعرانه او ادبي هوښياري بولي ښايي چې د خپل دغه شعر ايجاز او زياتو دلالتونوته به هم اشاره كوي چې خومره ښه مطالب يې په كښې ځاى كړى دى او په يوځوبيتوكښې يې دومره څه ويلي دي چې يوه لويه مقاله يايوه رساله ورځنې جوړيدى شي.

شعر د حميد په نظر كښــې:

شـــــــــعرنه دى داخونــــــــــاب دزخمــــــــــــــې زړه دى

يادســــــتي وتلـــــــى دم لــــــه خــــــولې دمـــــــړه دى

يــــا نغمـــــه دنـــــيم بســــمل مرغــــــه دخـــــــولې ده

يــــا مجنـــــون تــــه معمــــا ښـــــكلې ليلــــــى ده

یــــــــــا دوینــــــــــــو اباســــــــــــیندوهلی مـــــــــــوج دی

یالــــــــه ښـــــــاره دحیــــــــــرت وتلـــــــــی فـــــــوج دی

دلته که څه هم حمید په ظاهره کښې وايي چې شعرنه دی مګر مطلب یې دادی چې همدغه شی شعردی اوپه دې درې بیتوکښې دی خپله نظریه دشعر په باب کښې پوره ښکاره کوي. که څوک دا بیتونه په دقت وګوري هغه پو هیږي چې حمید شعرته څه وایي او شعر دده په نظریه کښې څنګه ښکاره شوی دی؟ (ددی بیتو مورد به خاص وي مګر حکم یې عام دی) دی وایي شعر یاد زخمي زړه خوناب دی یا هغه وروستې دم دی چې له صورت او کالبوت څخه په ډیر حسرت وتلی وي او ډیرې ارزوګانې پرې ایښې وي یا دعشق دنیم بسمل مرغه یا مجنون ته دلیلی معما ده یا دوینو د جوش موج یایو عالم حیرت دی چې دی ورته فوج وایي اود حیرت له ښاره یې راوتلی ګڼي.
د حمید زیات مهارت په دی کښې دی چې دشعرپه تعریف کښې یوعالم تر دد ښکاره کوي او سړی پوهوي چې شعر پیژندل څه اسانه کارنه دی. دا آسانه خبره ده چې سړی ووایي شعر دانسان بدیعي احساسات خوځوي مګر که پوښتنه وشي چې څنګه اوپه څه راز، اوشعر دومره اغیزه له کومه کړه؟ نو خبره ډیره ګرانیږي او د حمید غونډې یو موشګاف بویه چې داځواب ووایي او دشعر په معرفي کښې دشعر دتاثیر علت او سبب هم بیان کړي.
دحمید دغه تعریف چې دشعر لپاره شاعرانه تعریف دی، موږ دې ته ملتف کوي چې شعر یو درد اواحساس، یودعشق اوجما ل پیغام، دیوه هیجان او اعجاب اوتحیر موج او فوج دی چې په الفاظو او کلماتو کښې یې ګورو.

شعر دشیدا په نظر کښې:

مضـــــــــــمون دشــــــــــعر لکـــــــــــه پیکـــــــــــردی

رنګـــــــــین الفــــــاظ یـــــــــې رخـــــــــت وزیـــــــــوردی

ورتـــــــــــــه ضـــــــــــــرور دي دا دواړه خیــــــــــــزه

پیکرکـــــــــــه هـــــــــــر خودلربـــــــــــا تـــــــــــــردی

شیدا هم په شعرکښې پیکراوزیور سره بیل کړی دی او داسې نه کوي چې یوازې رنګینو الفاظو ته شعر ووایي اوشاعري په الفاظو کښې ولټوي مګربې رخت و زیوره پیکر هم نه خوښوي اوپه دې ضرورت اقرار کوي. که رښتیا ووایو له دغه ضرورته هیڅوک سترګې نشي پټولی او رنګین الفاظ دا حق لري چې رخت و زیور یې وبولو څکه چې دالفاظو تاثیر یوه منلې خبره ده او هرڅوک پوهیږي چې ادبي کلمات په هر چا او هرځای کښې قوي حاکمیت لري.
ډیر شعرونه شته چې یومضمون په کښې راغلی دی او دتوارد په اثرکښې هغه څه چې یوه شاعر ویلي بل هم ویلي دي مګر دیوه الفاظ شاعرانه دي اودبل نه دي څکه دیوه شعرښه ګڼل کیږي او د بل هغومره نه.

شعر د علیخان په نظر کښې:

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

ګاه یې اغوندي انسان ګاهې سبوع

عنوانات دي دا ابیات معنون حکم

ښه بد ګوره دمحمول او د موضوع

دعلیخان له دې دوه بیتو معلومیږي چې دی منظوم الفاظ شعرګڼي او وايي چې شعريو لباس دی چې کله به يې ښه سړی اغوندي اوکله بد، یعنې دی لکه خوشحا ل او شیدا شعر یوپیکرنه بولي چې لباس ته محتاج وي بلکه لباس یې ګڼي چې کله یوه ښه شي او کله بدشي ته په غاړه کیږي، دعلیخان نظریه هم دشعرپه نسبت لکه دپخوانیو نظریه داسې ده اوس هم ځینې کسان شته چې وايي شعريو ښایسته لوښی دی چې کله په کښې دوا او کله پکښې زهرلویږي یاشعر یو زیوردی چې کله ښې ښځې اوکله بدې ته په غاړه کیږي [1]
مګر دعلیخان په نظریه کښې یوشی شته چې دی یې دې خبرې ته اړکړی دی چې شعرته لباس ووايي، هغه شی دادی چې علیخان له ځینو داسې ملایانو سره خبرې کوی چې هغوی شعر ممنوع ګڼي نودی مجبور دی چې شعرته نه ثواب او نه عذاب ووايي بلکه ثوب يې وبولي اود شعر لمنه د دوی له لاسه خلاصه کړي، د همدې لامله ددغو بیتواغاز هم په دی ډول کوي:

عالمان شعر په څه ګڼي ممنوع

ډیر ابیات له آنحضرته دي مسموع

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

ګاه یې اغوندي انسان ګاهې سبوع

که چیرې علیخان بې ددغسې کوم عامله د شعر حقیقت بیانولی یا چاترینه پوښتنه کړی وای چې شعر څه شی دی؟ یقین دی چې شعر به یې تش لستوڼی نه وګڼلی ځکه چې علیخان کوم داسې شاعرنه دی چې دشعر حقیقت او معنویت ته نه وي پریوتلی او محض منظوم الفاظ ورته شعر ښکاره شوی وي. که څوک دده دیوان وګوري او د ده شعرونه له نظره تیرکړي یقین به وکړي چې دغه راز مفکوره او دی ډیر سره لرې دي. مګر خبرې د اقتضاآتو تابع دي کله چې د سړي مطلب په یوه شي کښې بل شانته وي نظریه یې هم بل راز شي.

---

[1] پدې باب په بله ډیوه کې یومضمون شته چې دلته یی بیانه رانقلوم.

رحمان بابا چې دشعراو ادب په مقام کښې لوړ ځای لري اوسړی یقین کولی شي چې دده له نظره دشعر حقیقت پټ نه دی پاته، خوماته یې په دیوان کښې کوم شعر مخې ته نه دی راغلی چې ده د شعر په نسبت خپله نظریه په کښې ښکاره کړی وي او موږ پوه شو چې شعر دد ه په نظرکښې څه راز و؟ مګرچې دشعر رنګ وصورت ته یې ګورو اودا هم په نظر کښې نیسو چې دی خپل شعر په ساده انشا اوسوزان شعر ستایي پو هیږو چې دی په شعرکښې معنوي حقیقت اوسوز خوښوي او ساده جما ل ورته ښه ښکاره کیږي.

په ژوندکښې دشعر اوادب اغیزه

که ژوند او حیات ته ښه ځیرشو اودانسانانو کامیابی اوناکامي په نظرکښې ونیسو، دبدبختیو اونیکبختیو په پټوپټو سببونو پسې سترګې وغړوو پو هیږو چې ادب او ادبي رجا ل په دنیاکښې موفق دي او ژوند دادب په ارابو روان دی. هغه اشخاص چې په جامعه کښې مقبول او هغه کسان چې په بدنظرکتل کیږي په عقل او فکر، عمل او کردار کښې به یې لږ فرق وي مګر په ادبي لحاظ به ډیر تفاوت لري.
داچې له یو ه بل نه اورو فلانکی په خبره پوهیږي یادښه سلوک خاوند دی، فلانی سړیتوب لري، ددې ټولو خبرو رجع د هغه ادبي حیثیت اوشخصیت ته وي او د هغه له ادبي اوصافو څخه مختلف تعبیرونه دي.
که سړی داشخاصو شخصیت تحلیل کړي او هغه ټو ل صفتونه چې د اشخاصو شخصیت ترې نه تشکیلیږي تجزیه کاندي هیڅ شک نشته چې ادبي خصایص او ممیزات په کښې ستره برخه لري او داجتماعي سعادت او شقاوت سرپه همدغه ځای کښی دی. دلته تاسې د ځینو بدبختوشاعرانو حا ل اوحیات په نظرکښې مه نیسئ ځکه چې دوی د هغو ادباؤ په نسبت چې له مواقعو نه په خوږو خبرو، ظرافتو نو او لطایفو، ادبې حکایاتو او اشعارو استفادې کوي خورا لږ د ي اوهیڅ په حساب کښې نه راځي.
دلته غرض له ادب او ادباؤ څخه یواځې شعر اوشاعران نه دي بلکه هغه اشخاص دي چې دوخت او حا ل له مقتضا سره سم له خپل ادبي اقتدار، له خپلو اوضاعو او حرکاتو، له خپلو خبرو او اظهاراتو کار اخیستلی شي اوکله کله مناسب بیتونه هم په ځینو مواردو کښې ویلی شی نو ددغه راز تطبیقي ادب خاوندان که څه هم بیسواده وي او څه نه شي لیکلی ادبي رجا ل او د ادب خاوندان بلل کیږي، دغه راز ادبا تاسې د شعراؤ په تذکرو او جرایدو یامجلو کښې مه لټوئ بلکه په مجلسو او محافلو لارو او کوڅو، کوروکلي کښې یې وګورئ چې څومره ډیراو څومره موفق دي.
که چیرې شعر و ادب یوه وبولو او شاعرانو ته ددغې ډیوې سوي پتنګان ووایو، ویلی یې شو مګر کوم اشخاص چې ددغې ډیوې په رڼا کښې ناست دي، او ادبي محفل یې جوړکړی کله دشمع په نسبت اوکله دپتنګ په نسبت ښه ښه بیتونه وایي او په مخکښې ورته کتاب وکباب دواړه ایښي وي دا هماغه ادبا دي چې له شعراو ادبه ګټه او استفاده کوي.
هرچاته به پخپل کوروکلي کښې ځینې کسان معلوم وي چې هغوئ په خلقو کښې نفوذ او تاثیر لري او دغه نفوذ د دوی له ادبي اقتداره پیداشوی وي څوک چې له خلقو سره په خوږه ژبه خبرې کوي، پخپل مقصد اومطلب هر څوک ښه پوهولی شي.
د خپلې مدعا لپاره ادبې دلایل چې په عامه طبقه بلکه په خواصو هم ډیر تاثیر لري پیداکولی شي هغه هرګوره په جامعه کښې مقبولیت لري او په ادبي مهارت باندې عزت، ثروت، شخصیت، ښه شهرت، هرڅه ګټلی شي ځکه چې ادب زموږ په ژونداو حیات حاکمیت لري او په دغو خوږو پسې هر څوک هڅه کوي.

کله چې مور خپه یواو خپګان راپیښ شوی وي، یاکوم مصیبت اوبد بختي راغلی وي نو په ادبي ویناؤ خپله تسلي کوو او په شعرونو خپل غم غلطوو ، په دغسی احوالو کښې که په یو داسې صحبت او مجلس کښې کښېنو وکړو چې هلته لطایف او ظرافتونه وي یاڅوک دغم او مصیبت، صبرو استقامت په نسبت شعرونه وایي او راز راز حکایتونه کوي ضرور هغه پخوانی حا ل نه پاته کیږي اوپه وضعیت کښې تغییر راځي که چیرې کوم دښادۍ مجلس وي او ددوه تنو دپخلا کولو او نژدې کولو دپاره کوم مجلس منعقد شوی وي هلته هم ادبي منطق اوادبي استدلال دخوشالۍ شعرونه ډیر کارکوي، که ددوه تنو څه جګړه او دعوه وي نوهم په ادبي براهینو او شواهدو ښې ښې فیصلې کیږي. دغه راز حیاتي جریانات چې په نظر کښې ونیسو ویلی شو چې ادب زموږ هغه ملګری دی چې په غم او ښادۍ کښې راسره دی او یوه خوږه یارانه راسره لري. کله چې تیاره او تورتم له هرې خوا زموږ په ژوند احاطه وکړي او دعلم وعقل رڼا مغلوبه شي همدغه ادب دی چې د امید کړکۍ راته خلاصوي او د رڼا زیری راکوي په همدغو مره وینا هم دادب تعریف نه تمامیږي باید ووایو چې ادب په جګړواو دعوو کښې شاهداو حکم هم دی ځکه چې په اکثرو مجالسو کښې چې یو ه خبره دڅو تنو په قضاوت فیصله کیږي هلته ادب اوادبي اقتدار ډیر ډیر کومکونه کوي که خبره دوایرو ته ولاړه شي په هغه ځای کښې هم ادب لارلري او هرڅوک یې له تاثیر لاندې راځي. له دغسې محالفو او مجالسو چې تیرشو او خرابات ته ننوزو هلته هم دغه دپوهانو او صوفیانو اشنا (شعروادب) له رندانو سره ډیرې پټې اوښکاره خبرې لري اوپوره محرم معلومیږي مګر عجیبه لاداده چې دغه د بزم او بزمیانو همنشین دخطابو په ممبرونو هم دریږي او په مکتبو او مدرسو کښې داخلاقو درس هم ورکوي . کله چې دوطن اوملیت دناموس ساتلو وخت راشي بیا داسې سندرې وایي چې دتوریالیو او ننګیالو وینې په جوش راځي او ځانونه اورته غورځوي دا ځکه چې شعرو ادب دحیات په هره خواکښې کارلري اوحصر و اختصاص نه قبلوي، هرشاعر چې ګوری په یوه شعر کښې به ځان یوراز ښیي اوپه بل کښې به بل شان معلومیږي. همدغه سبب دی چې ځینې کسان دشاعر معنی په (متلون المزاج) باندې کوي او وایي چې شاعر هغه څوک دی چې دخپلو احساساتو تابع وي او هرڅه یې چې په زړه وګرځي هغه وایي.

ربښتیا وایي شاعران خپل احساسات اوعواطف نه شي پټولی او ارومرو یې خلکو ته په شعر کښې ښکاره کوي مګر داتعریف یوازې دشاعردپاره نه دی او هرانسان همدغسې شی دی هرڅوک چې تاسې ګورئ دخپل احساساتو لړ او ډیر تابع دی ا و له خپل زړه څخه ترجماني کوي خو دنورو خلکو خبرې باد وړي او دشاعرپاتې کیږي ځکه دمزاج په تلون یوازې دی یادیږي اوبل چاته څوک ګوته نه نیسي. که چیرې همدغه سړی چې شاعر په دغه صفت پیژني خپل ځانته وګوري او هیرزړی نه وي پوه به شي چې انسان په ټولو اوقاتو کښې یو راز نه وي او په ډیرو شیانو کښې یې فکر یو راز او بل راز کیږي ډیرځله په کوم مجلس کښې په کومه موضوع بحث کیږي او راز راز مختلف ومخالف نظریات او دلیلونه راوړل کیږي چې د اکثرو اشخاصو فکرونه هم ورسره اوړي را اوړي او خیالونه بل راز کیږي. ډیر اشخاص شته چې یوه ورځ یوه سړي ته ښه وایي بله ورځ یې بدبولي، یووخت دیوې مفکورې طرفداروي بل وخت دبلې کله چې څوک دده احساسات او جذبات راویښ کړي بل شان شي چې په طبعیي احوالو کښې هغسې نه وي له ځانه سره یو ډول فکر کوي او په جمیعت کښې بل ډول، دیوه کتاب اوبل کتاب په کتلو ډیر فرق په کښې راځي اوواقعات وحوادث بیخې بل شی ورځنې جوړوي نوکه څوک خپل نفسي احوا ل او روحي کیفیات په نظرکښې ونیسي ارومرو به اقرارو کړي چې زه پرون بل څوک وم نن بل څوک یم سبابه بل څوک شم، په محراب وممبر کښې یو راز جلوې کوم اوپه کور وخلوت کښې بل شان کارونه لرم. نو دا خوی یوازې دشاعر نه دی دډیرو دی. هرانسان کله له دنیانه مرورشي اواخرت په خوبویني کله بیا ددنیا یوه شیبه عیش اوعشرت له جنتونو سره نه برابر وي.

انسان په ډیرو احوالو کښې داحساسي اوادبي اغیزو تابع وي اوکله له تعقل او تفکر څخه کار اخلي ځکه چې ژوندون داکثریت په اعتبار ادبي دی نه عقلاني، ادب او احساس دزماني اومکاني اغیزو او حواد ثو له تاثیر لاندې وي او تعقل هم دغو اغیزو اوتاثیراتو ته غاړه ایښي ده نو هر کله چې ژوند دمختلفو احوالو نوم دی اوشعر دشاعر د ژوندون هنداره

ده ضرور به کله اخلاقي کيږي او کله به عشقي رنګ پيدا کوي. يووخت به پکښې دننګ وغيرت خبرې وي بل وخت به ننګ وغيرت په ډېرو ولي، نو هيڅ تعجب نشته که خوشحا ل خان يو وخت وايي:

مـــخ دهغـــو تورشـــه چـــې يـــې مينـــې نفســـاني دي
يـــوه مينـــه بـــاقي ده نـــوري کـــل مينـــې فـــاني دي
مکـــږه دنفـــس نغوتـــه د هـــوا پـــه لـــوري مـــه ځـــه
واړه دنفـــس چـــارې شـــيطاني ، نـــه رحمـــاني دي
کردبـــدو مکـــږه بـــدکاران دبـــدو کرکـــا
هرچـــې نيکوکـــار دي دنيکـــي پـــه د هقـــاني دي

وخـــورې ځملـــې پـــاځې نـــه دې فکرنـــه دې ذکـــر
تـــه ځـــه ســـرې نـــه يـــې دا خوبونـــه حيـــواني دي
مـــه اوســـه بـــې ذکـــره هميشـــه اوســـه پـــه فکـــر
ذکـــر فکـــر واړه دزړه کـــاردی روحـــاني دي
ډيـــر خلـــق نـــاپوه دي چـــې يـــې ډارنـــه شـــي لـــه مرګـــه
خانـــدي هوســـيږي پـــه ځـــه خـــوبن پـــه نـــاداني دي

همدغه واعظ په بل وخت کښې د نفساني مينو او خواهشاتو له اثرلاندې راځي او په ښکاره ناری وهي چې خوله يې راکړه.
ياوايي:

مســـت يـــم مـــی پرســـت يـــم هميشـــه اياغ پـــه دســـت يـــم

يوســـاعت چـــې ځـــي رابانـــدې غـــم دی بـــې اياغـــه

تـــل هـــوا هـــوس کـــړه تـــر اولـــه يوپـــه لـــس کـــړه

ســـتا لـــه غمـــه ځـــه دي کـــه زه ولاړم لـــه فراغـــه

مګرپه دې ويلويې هم تنده نه ماتيږي اوپه ډېرو صريحو الفاظو د هغه جهان سفر هم قبلوي خودلاس بريدو خبره ده نوهر کله چې انسان همدغسې شی دی چې کله طاعت کوي کله ګناه اوهيڅ انسان داسې نه شي کيدای چې دنفس له خواهشاتو چورلاس واخلي ياشپه او ورځ په لهو و لعب مصروف شي او هيڅکله ورته دمړينې فکر پيدانه شي، شعر هم نه بشپړه اخلاقي کيږي او نه بيخي شهواني کيدی شي نوکه خوک په دې باب کښې شاعر ملامتوي بايد مطلق انسان ملامت کړي چې ولې کله داسې اوکله هغسې وي ياپه بل عبارت هم داکوي هم هغه که چيرې شاعر هم دنورو غوندې ټک يا هوښيار شي چې دزړه خبرې اوخپل تمايل پټ کړي ژوند يې يو راز او نغمه يې بل رازوي په شعرکښې به هرګوره دغه خونداو کيف پاته نه شي ځکه چې شعر خو د همدې لامله په زړونو تاثير کوي چې د زړه خبرې دي او له حيات سره موافقت لري په همدغه وجه شعر او ادب دتاثير او اغيزې په لحاظ له علم او فلسفې نه ميدان وړی دی او

هغه کسان چې ادبي اوخطابي اقتدار لري او دخپل ادبي استدلال اوادبي سحر په اثر دخلقو په احساساتو لوبې کوي په هغوکسانو غلبه مومي چې دخلکو عقلي اقناع ته توجه لري او له علمي براهینو کاراخلي دهمدې لامله داجتماعیاتو یو لوی عالم، ګوستاولوبون وایي:

که غواړې چې یو جمعیت له خپل تاثیرلاندې راولې نو هرڅه چې ورته وایې په تاکیدي ډول یې وایه او په ډیر حرارت یې مکرر کوه! صحیح براهین اومثبت حقایق پریږده او له علمي او منطقي جدول څخه کارمه اخله، له هغو حرکاتو اوتمثیلونو ډیر کاراخله چې حواس له تاثیرلاندې راولي. مجازي عبارات، جالب نظر تشبیهات، ساحرانه کلمات لکه حریت، وطن، ورورولي، علم، حقیقت، مساوات ډیر ډیر وایه! پخپلو خبروکښې د خلقو خواهشات له نظر لاندې نیسه نه عقلونه.

دګوستاولوبون له دې خو خبرو به معلومه شوی وي چې دادب تاثیرپه خلقو باندې له علم او تعقل نه زیات دی اوصحیح براهین یامثبت حقایق دومره اثرنه لري لکه چې مجازي عبارات او جالب نظرتشبیهات یې لري.

که مور پخپله هم په حیات کښې دقت وکړو راته معلومیږي چې ادبي تعبیرات اوادبي براهین په رښتیا ډیرقوي دي او دغه راز ادبي رجال چې لکه ګوستا لوبون د جمعیتو نو دمتاثرکولو په چل پوه شوي دي او د خپلې وینا په ادبي جاذبه یا د خپلو اوضاعو او حرکاتو په مرسته په خلکو تاثیر اچولی شي هغه که لیکونکی وي او که نه وي، پخپله شعر وایي او که دنوروله اشعاروکار اخلي په جامعه کې نفوذ پیداکوي اوله علمي او عملي رجالو څخه بر کښیني.

دغه راز اشخاص چې مثالونو ښودلو ته یې ضرورت نشته پریږدئ او یوازې هغه شاعران په نظرکښې ونیسئ، چې پخپلو اشعارو یې له پادشاهانو او لو یو خلقو څخه ډیر انعامونه اخستي دي او ډیر قدرونه یې لیدلي دي. د دوی شمیر هم دومره زیات دی چې لکه خزانۀ عامره یولوی کتاب پرې ډک دی اوخوتنه یې دلته یادوو:

امیرخسرو: دې شاعر له ډیرو پادشاهانو او لویو خلکو څخه بخششونه لیدلي چې دهٔولو بیان او ږدیږي. یوه صله یې چې له سلطان قطب الدین څخه اخستی ده هغه د یوه هاتي (فیل) په تول سره او سپین وو.

فرخي سیستاني: په یوه قصیده له امیرابوا لمظفر ناصرالدین طغاني څخه چې دبلخ حاکم و، دوه څلوېښت اسونه په جایزه کښې واخیستل.

فطرتي کشمیري: په دوه بیتوله اکبر پادشاه څخه دوولس زره روپۍ انعام واخیست.

سید ذوالفقار شرواني ته په یوه مدحیه قصیده یوه وزیر ۷ خرواره وریښم ورکړه.

دانشي مشهدي ته شهزاد ه داراشکوه په دې یوه بیت:

تاک راسرسبزکن ای ابرنیسان دربهار
قطره تامی میتواندشد چراګوهر شود

یولک روپۍ وبخښلې.

حیاتي کاشي: ده ته جهانګیرپادشاه دتغلق نامې په یوه مبحث باندې دده په تول سره او سپین ورکړه.

ارزقي وایي: چې طغانشاه سلجوقي کومه ورځ د تختۀ نرد لوبه کوله مګرلوبه یې ښه نه وه او ده ته دومره قهر ورغلی و چې هرساعت به یې توري ته لاس کاوه او دمجلس خلق ډیرپه ویره کښې وو په دې وخت کښې ارزقي یوه رباعي وویله چې دده له لوبې یې دحسن تعلیل په ډول ښه تعبیروکړ او دی پرې دومره خوشحاله شو چې پنځه سوه طلا یې وروبخښلې اولوبه کوونکي هم له خطره خلاص شول، رباعی داده:

گرشـــاه ســــه شــــش خواســـت ســــه يــــک نقشــــی فتـــاد

تـــــــوظن نبـــــــری کــــــــه کعبتــــــــين داد نــــــــداد

شـــــش چـــــون نگريســـــت حشـــــمت حضـــــرت شـــــاه

از حشـــــــــــمت شـــــــــاه روی برخـــــــــــاک نهـــــــــاد

په دې رباعی کښې نه کومه فلسفه شته نه څه علم، فقط همدومره خبره ده چې طغانشاه کعبتين غورځوي چې شپږ خاله راووزي مګرتقدير داسې پيښوي چې دشپږو خالو مخ د ځمکې لورته کيږي او درې خاله راوزي، څه چې پادشاه غواړي هغسې نه کيږي څکه ده ته قهر ورځي او وضعيت يې بل راز کيږي ارزقي په دغه وخت کښې وايي هغه شپږ خاله چې شاه يې غواړی دشاه له هيبته مخ په خاورو ږدي او دده د حشمت احترام کوي، پادشاه لکه چې په هيڅ خپه شوی و، دغسې په هيڅ او خوشې خبره خوشحاليږي او هغه لاس چې توري ته يې وور بخشش ته يې اوږدوي.
دې خبرې ته څه ډير تعجب مه کوئ انسان په همدغسې خبرو يو راز او بل راز کيږي اوادب دغسې ډيرې اغيزې لري.
سلطان محمود هم کوم وخت په بل حا ل کښې و، او داياز دڅڼو لنډولو حکم يې صادرکړ، چې دهغه څڼې لنډې شوې پخپل حکم ورته پښيما نتيا پيداشوه چې دا مې څه وکړه؟ او څه رانه وشوه؟ سلطان که څه هم ډير ډير کارونه کولی شو مګر هغه څڼې يې په هغه ساعت نه شوې اوږدولی او حسن و جما ل يې بيرته ژرنه شو راګرځولی، داپښيماني ورو ورو زياتيده او دی يې دې حدته ورساوه چې په مجلس کښې هيڅا خبرې نه شوې کولی. پوهان او هوښياران حيران وو چې څه وکړي، عقل او منطق په دې وخت کښې څه کارنه شوکولی او داغم بې له شعره په بل شی نه سړيده. دډولو سترګې عنصري ته اوښتې اوهغه څه چې په سلطانانو هم اثر او غلبه لري دعنصري په برخه وه، نو هغه راغی او داړباعي يې وويله:

ګرعيـــــــب ســــــر زلــــــف بـــــت از کاســــــتن اســـــــت

چــــــي جـــــــای بغـــــم نشســــــتن وخاســــــتن اســــــت

وقــــــت طــــــرب ونشـــــــاط ومــــــی خواســــــتن اســـــــت

کاراســــــــتن ســـــــــرو زپيـــــــــر اســـــــتن اســـــــت

ددې رباعی په ويلو غم ورک شو او خوشحالي راغله سلطان دعنصري خوله درې ځله له جواهرو ډکه کړه. که څوک دې رباعي ته دکوم حقيقت ياد تعقل په سترګه ګوري هيڅ به په نظر ورشي او وايي به چې په دې کښې نوڅه دي؟ مګر دا هم دشعر لوی قوت دی چې هيڅ په کښې نه وي هم پولوی سلطان له خپل اثر لاندې راولي او په ډير وجواهرو ځان خرڅوي.
ديوه بل پادشاه نقل کوي چې خپلې عملې ته يې وويل:

سبابه فلانکي ځای ته دښکارلپاره ځو مګر هرڅوک که دمخه تللی و سريې دو هلو دی، سبا چې پادشاه له خپلې عملې سره روان شو ګوري چې يوسړی دمخه روان دی او ښکارته ځي پادشاه په ډير قهر وويل ته نه يې خبر چې ماپرون څه ويلي وو اوستا سزا څه ده؟ سړی شاعرو اوپوه شو چې بې له شعره بل هيڅوک دپادشاهانو د قهر وعتاب ځواب نه شي ويلی نويې دابيت ووايه:

مـــــــن آن ســـــــتارۀ صـــــــبحم کـــــــه از طريـــــــق ادب

هميشـــــــــه پيشـــــــــرو آفتـــــــــاب مـــــــــی باشـــــــم

دابيت نه ؤ يخې اوبه وې چې د قهر و غضب په اور تويې شوې اوعتاب په لطف ومرحمت بدل شو.
دغه راز ادبي اغيزې اوس هم شته مګر په بل رنګ، اوس هم که څوک چا ته په دغسې خبرو سمدلاسه جواهراو طلا نه ورکوي نو په زړه کښې خو ځای ورکوي او څوورځې پس يې په غير مستقيم ډو ل تاثيرات څرګنديږي. اوس هم موږ ملتفت نه يو کنه هر څوک تريوه حده د خوږو خبرو او ادبي تعبيراتو له اثرلاندې راځي او ددغسې کسانو قدر کوي.
يوه ورځ چا حکايت کاوه چې زه وروسته له څه مودې مسافرت نه خپل کوروکلي ته راغلم او تقديراً په دواړو سترګو غومبسو وچيچلم نو څوک به چې ليدو ته راتله ورته به ويل کيده چې صحت يې ښه نه دی او دراتلو ياکښينا ستلو توان يې نشته، بله ورځ يو آشنا راغی چې دخواږه صحبت خاوند و او دهغه دخوږو خبرو خاطرات مانه وو هير کړي.
نوهر څه مې چې وکړه دهغه له صحبته مې زړه صبر نه شو کړای او په پټو سترګو يې مجلس ته ورغلم. هغه چې زه په دې حا ل وليدم راته يې وويل: ډيره موده نه وې راغلی ددې ځای غومبسې هم درپسې خپه شوې وې او په سترګو يې ښکل کړې! که سړی فکر وکړي دا خبره کوم حقيقت نه لري اونه دغومبسو له زړونه څوک خبر دی چې موږ ولې چيچي، اود څه دپاره داکارکوي؟ مګر ادبي تعبيرات که څه هم واقعيت په کښې نه وي خواثرپه کښې وي او ويلی شو چې ددغه سړي ليده به هم په دغسې حا ل کښې د همدغه راز خبرو په اثرکښې وو او په حقيقت کښې همدغه خبره دليدو واسطه شوه.
دې راز خبروته بايدسړی په بې اعتنايۍ ونه ګوري ځکه چې موږ هريوپه مجلسونو کښې په همدغسې خبروهم خوشحاليږو او هم قانع کيږو چې که څوک ورته دعلم او علمي استدلال په عينکو ګوري دقناعت وړبه نه وي مګر څوک په کښې له قضاوت او حکمت نه کارنه اخلي اوپه پټو سترګو يې مني.
مشهوره ده چې کو م وخت شيخ بوعلي سينا دبوسعيد ابوالخير په مجلس کښې ناست و او څوک راغی چې سرمې خوږيږي، هغه يې په دمولو شروع وکړه بوعلي سيناپه خنداشو، بوسعيد ابوالخير ترې پوښتنه وکړه چې ولې خاندې؟ ده وويل چې دسردرد ښايي چې دصفر اپه اثروي نودم يې څه چاره کولی شي؟ سعيدابولخير ورته يوه سخته خبره له خولې وايسته چې شيخ ډيرخپه اومتاثر شواو بيايې ورته وويل په تاغونډې يو لوی حکيم باندې يوه ادنی کلمه دومره تاثير کوي نو په دې سړي به ولې اسما الله اثرنه کوي شيخ چوپ شه او ددې خبرې په جواب کښې يې هيڅ ونه شوويلی سړی چې دبوسعيد ابوالخير په خبره کښې غورکوي پوهيږي چې ده له ادبي استدلال څخه کاراخستی مګربوعلي غونډې يولوی سړی پرې قانع شوی او دسعيد ابوالخير په نسبت يې ويلي دي: هغه څه چې زه پرې پوهيږم دی يې ويني.
په دې کښې څه شک نشته چې دمونه ډير تاثيرلري او ډير خلق پرې سمدلاسه جوړيږي مګردغه دليل دعلم ومنطق په لحاظ دبحث ډير مجا ل لري خوادبي دلايل بې بحثه منل کيږي او هغه جدل چې په علمي براهينو کښې کيږي دلته نه کيږي.

خطابي مقام دا امتياز پيداکړی چې څوک به يې دخبرو ترديد نه کوي او هر څه به يې اوري په شعر او ادب کښې ډيرې خبرې شته چې څوک يې دعلم ومنطق له مخې اثبات نه شي کولی مګر ددې لامله چې منکر او معترض نه لري نو سړی ورته مسلمات ويلی شي.

درحمان بابا دابيت:

بـــادچې ســـــتا پـــــه زلفـــو بانــــدی نيــــت دپريشــــانی کــــړ

ځکــــــه يـــــې ګردونـــــه دجهــــان واړه پـــــه ســـــــردي

دواقعيت او حقيقت په لحاظ هماغسې خبره ده لکه دغومبسو چيچلو په نسبت چې د مخه تيره شوه ځکه چې دلته هم د باد په سر د جهان ګردونه کيدل ددې دپاره چې زلفې پريشانوي دشاعر يو تصوردی چې دی به يې هم په زړه کښې نه مني مګر درحمان بابا ديوان به په زرهاو تنو لوستی وي او هيڅ فکربه ورته ددې خبرې په ترديد کښې نه وي پيداشوی ځکه چې ادبي لذت يې سړی دغسې سوداګانوته نه پريږدي. په يوه بيت کښې خوشحا ل خان خټک هم خپلې معشوقې ته وايي:

پــــــه مـــــــلال کاتــــــه عاشــــــقان وژنــــــې

ســــــتا پـــــــه ســـــترګو کښـــــې چـــــړې دي دقصـــــاب

مګر هيڅوک نه وايي چې په سترګوکښې خو چړې نه ځائيږي او که په سترګو کښې چړې وي نو چې عاشقان وژني خوسترګې به هم ړندی کړي، دابيت سره له دغه اعتراض چې هيڅوک يې نه شي کولی او نه يې کوي په اوريدونکو تاثير کوي او دانتخاب وړ ورته ښکاري. ددې سبب همدادی چې شعرو ادب بيل ځای لري او څوک ورته په هغه سترګه نه ګوري چې نورو خبروته ګوري.
په شعرکښې لکه چې خوشحا ل ويلي:

کــــــه پــــــه نظـــــــم کښـــــــې کارګــــــــه اوتپـــــــوس راوړې

هـــــــم دزرونــــــــو پـــــــه ښـــــــکارګرځي لکـــــــه بــــــاز

تپوسان او کارغان دبازانو کارکوي بلکه باز زرونه نه شي وړلی او دوی زرونه وړي.
په کومو خبرو کښې چې دادب مالکه ګډه شي هغه په هر چاا ثر کوي او هرڅوک يې خوښوي. وايي چې د«هارون الرشيد» دوه زامن وو، چې يوپرې ډيرګران و اوبل لږ، چارو ځنې دسبب اوعلت پوښتنه وکړه، پادشاه دهغه مخکښې خپل ناګران زوی راوغوښت، هلته ځوداني مسواکونه هم پراته وو، نو خپل دغه زوی ته يې وويل چې داڅه دي؟ هغه وويل:
«مساويک» يعني مسواکونه، دی يې رخصت کړاو خپل ګران زوی يې راوباله له هغه نه يې چې تپوس وکړ هغه دا جمع استعما ل نه کړه ځکه چې دې جملې سره يې التباس درلود چې سړی چاته په عربی ووايي چې ستا مساوي يعني کاف په کښې خطابي شي او اضافي ترکيب شي.

نو خپل مقصد يې په بل راز اداکړ او ويې ويل چې مفرد يې مسواک دی پادشاه هغه سړی ته وويل چې اوس خوبه ددواړو په فرق پوه شوی يې. له دې واقعې اودې جواب څخه معلوميږي چې دپادشاه يو زوی اديب ؤ، او په ادبي دقايقو له هغه بل نه ښه پوهيده ځکه ورته ګران و.

وګورئ! ادب اوادبي خبرې په زامنوکښې هم فرق راولي او دپلار په نظرکښې هم يو زوی له بل څخه ښه کوي.

له کوم با ادبه سړي نه چا پوښتنه وکړه چې ته لوی يې که فلانکی؟ ده په ځواب کښې وويل چې زما کلونه له هغه نه زيات دي او داسې يې ونه ويل چې زه تر هغه لوی يم ځکه چې ځانته لوی ويل ورته مناسب نه ښکاريده.

داخبره البته څه علمي اوفلسفي قيمت نه لري مګر پخپل ادبي قيمت په کتابونو کښې ژوندی پاته شوه او دزمانې باد يو نه وړله.

په يوه ښه سړي چا خو اعتراضه وکړه او ورته يې وويل چې انګورخو پاک اوحلال دي او دانګورو اوبه هم پاکې دي نوشراب ولې ناپاک اونجس دی؟ بل داچې سړی که څه په سترګو نهويني نو څه پوهيږي چې هغه شته (غرض يې له خدای څخه انکارو) دريم اعتراض يې داو، چې کارونه خو ټول تقدير کوي او هرڅه چې چاته مقرر وي هغه رسيږي نو يوسړی ولې دچاپه وژلو قصاص کيږي او ملامتيږي؟ دښه سړي په مخکښې يوه خښته پرته وه هغه يې را وا خيسته او دی يې پرې وويشت، سړی ولاړه عرض يې وکړ او د هغه وخت حاکم دی راو غوښت چې که تا د ده جواب نه شو ويلی نوپه خښته دې ولې ويشته او ولې دې ژوبلاوه؟

ښه سړی ورته وويل ماخونو رڅه نه دي کړي او دده ددرې واړو سوالونو ځواب مې ورکړی دی.

دی وايي انګور او دانګورو اوبه پاکې دي نوشراب ولې مرداردي، ما دی يوه کړه چې دغه خښته خو له خاورو او اوبو جوړه شوه که دی څوک په خاوراو ياپه اوبو ووهلې نه ژوبليږي، که خاورې اواوبه يوځای کړې اوخښته شي نوپه خښته هم څوک نه دې ژوبل شوي مګر چې لمرته يې کيږدي او وچه شي نو بياسړی ژوبلوي. بل دی وايي چې کارونه خو ټول تقدير کوي نو يوسړی ولې په بل ملامتيږي؟ دده ژوبليده خو هم دتقدير کار و دی ولې زما دلاسه عرض او شکايت کوي. دا چې وايي څه چې سړی په سترګو نه ويني هغه نشته نو دغه دردچې دی ورځنې فرياد کوي دا خوهم څوک په سترګونه ويني.

په دې خبرو حاکم هم قانع شو او عارض هم نور څه ونه شوه ويلی، مګرچې سړی ګوري دا ځوابونه ادبي دي او دغه ښه سړی که دعلم وفلسفې په اساس ورسره بحث کړی وای نبايي چې هغه يې دومره ژرنه وای قانع کړی اونه يې ځان دغسې په اسانه خلاص کړی وای.

يوه بل چاقصه کوله چې زه يوه ورځ ديوه حاکم په حضور کښې ناست وم چې يوسړی راغی او د چاله لاسه يې په سرخاورې باد کړې، حاکم ته دده عرض بې اساسه معلوم شو چې دی دروغ وايي او په نا حقه عرضونه کوي نو حکم يې وکړ چې وهئ يې! سړي چې په مخ څپيړې وخوړې بيا راوراندې شواوويې ويل: حاکم صاحب!

تــــــاچې پــــــــه مـــــــخ څپيــــــــــړه راکــــــــړه

لــــــــه اوښـــــــــکوډکې ســــــــترګې چاتــــــــــه واړومــــــــــه

ددې لنډۍ په اوريدو د حاکم وضعيت اوفکر بدل شو او امريې وکړ چې دده په عرض کښې دې غوراو تحقيق وشي.

دادب تاثير په اسلامي فقه اوديني احكامو كښې

ادب او ادبي فنون خو د هرعلم اوهرې پوهې لپاره يوه ښه وسيله ده او بشر په علم ومعرفت كښې اصلي او اساسي برخه لري مګر په ديني احكامو او مسايلو كښې يې دومره تاثير وينو چې ټوله فقه راته يو ادبي استنباط معلوميږي.

كه چيرې داسلام علماؤ ادبي قوانين نه واى كشف كړي او په ادبي اجتهاداتو نه واى موفق شوي هيڅكله به څوک دقران كريم په اسرارو او معانيو نه وو پوه شوي او دغه موجوده تفاسيربه ميدان ته نه وو راوتلي. د قرآن اعجاز او فصاحت و بلاغت به چا ته نه و معلوم، اسلامي فقه به نه وه تدوين شوې، فرايض او واجبات به له مستحباتو او مباحاتو چانه وو بيل كړى، هغه اوامر چې يوازې اباحت ترې معلوميږي او هغه امرونه چې دوجوب لپاره دي دواړه به يوراز ګڼل كيده او د ډيرو حقايقو په مخ به پرده برته وه.

همدغه ادبي اصول او قوانين دي چې خلک يې د خداى دكتاب په فصاحت وبلاغت وپوهول او دخداى احكام يې وروښودل، د اصول الفقه، اصول البيان، اصول البلاغت، فقه اللغه اوصرفي و نحوي مسايلو په مرسته يې معنا ته لاره پيداكړه او د فكر و اجتهاد خاوندان پيداشو ل.

هركله چې زموږ ديني كتاب (قرآن كريم) دفصاحت او بلاعت له حيثه داعجاز حدته رسيدلى او زموږ ښكلى رسول(ص) هم افصح العرب بلل كيږي نو ددغسې كتاب او دغه راز پيغمبرپه وينا پوره پوهيدل ډيره ادبي پوهه غواړي او هر څومره چې څوک د ادب په دقايقو زيات پوه شي هغومره دقرآن په ارشاداتو اوعباراتو، دلالتونو او اقتضاآتو ښه پوهيږي. اوپه نبوي احاديثو كښې بصيرت پيداكوي، كه موږ اصو ل الفقه په غور وګورو بې له ادبي مسايلو چې په نصوصو پورې تعلق او اختصاص لري بل شى نه دى، كه چيرې ددين امامان له عربي لغت او ادب سره پوره نه واى اشنا دغه صحيح اجتهادونه به نه ووشوي؟

په اصول الفقه كښې دشرعي احكامو پيژندل په څلورو تقسيمو پورې اړه لري:

اول تقسيم: دلفظ په اعتبار دى دصيغې او لغت له حيثه چې اقسام يې دادي: خاص، عام، مشترک، ماٴول، داتقسيم دكلمې په اصل وضع پورې تعلق لري.

دوهم تقسيم: دمعنا دظهور اوخفا په اعتبار دى چې هر يو (ظهور- خفا) څلور څلور قسمونه لري.

دظهور اقسام : ظا هر، نص، مفسر، محكم .

دخفا اقسام: خفى، مشكل، مجمل، متشابه.

دريم تقسيم: دلفظ داستعما ل په اعتبار دى اواقسام يې دادي:

حقيقت، مجاز، صريح، كنايه.

څلورم تقسيم: دمراد او مقصد پيژندلو په اعتبار دى چې قسمونه يې دادي:

عبارت دنص، اشارت دنص، دلالت دنص، اقتضاٴ دنص (١).

لومړى اودريم تقسيم په كلمه پورې تعلق لري او دوهم وڅلورم په كلام پورې. وروسته تردغو تقسيماتو اوس دمثا ل په ډول د ځينو اقسامو تاثير اواغيزه په فقه او احكامو كښې داختصار په ډو ل ښيو:

---

(١) هركله چې ددغوټولو اقسامو تفصيل زښت ډير اوږديږي اوپه دغسې ضمني بحث كې نشي راتلاى نوله بسط و تفصيل څخه يې صرفنظر وشو.

حقیقت اومجاز

حقیقت په درې ډوله دی: متعذر حقیقت، مهجور حقیقت، متعارف حقیقت، که چیرې دیوه لفظ حقیقي معنی متعذر ه یا مهجوره وي دټولو په اتفاق مجاز مراد یږي نه حقیقت.

نوکه یوسړی قسم وخوري چې زه به دفلانکي کره قدم کښیږدم او بیا د هغه کاله ته په آس سپورننوزي قسم پرې اوړي، که څه هم حقیقتاً یې قدم نه دی ایښی که چیرې له دروازې نه قدم دننه کړي او بې له دینه چې ننوزې هغه کره قدم کښیږدي قسم پرې نه اوړي که څه هم حقیقتاً یې قدم ورکره ایښی دی، ځکه چې دلته له قدم ایښودلونه مجازي معنی مرادیږي چې ننوتل دي نه قدم ایښودل نو حقیقت دلته عرفاًمهجوردی.

همدغه شان په دې حدیث کښې: ((لاتبیعو الدرهم بالدرهمین ولاالصاع بالصاعین)) چې یوه روپۍ په دوو روپو او یوه پیمانه په دوو پیمانو خرڅول منع شویدي. دپیماني حقیقي معنی متروکه ده او غرض ورځنې دیوې پیمانې او دوه پیمانو غله ده، نوکه څوک دلړکي یاد کوم بل شي یوه کونډۍ اوکاسه په دوو باندې خرڅوی سود او ربا ورته نه ویل کیږي ځکه چې له یوه لفظه څخه په یوه حا ل کښې حقیقي او مجازي دواړه معناوي نه مرادیږي.

که یولفظ مستعمل حقیقت لرې اوپه مقابل کښې یې متعارف مجازنه وي موجود دټولو په اتفاق حقیقت مراد دی نه مجاز، اوکه متعارف مجازهم وي نو امام ابو حنیفه (رح) وایي چې حقیقت اولی دی او دامام محمد اوابو یوسف په نزد دمجاز په عموم باندې عمل کیږي.

ددوی اختلاف هلته معلومیږي چې یوسړی قسم یاد کړي چې زه دغه غنم نه خورم اوبیایې نیني یاډوډۍ وخوري نو دامام ابو حفیفه په نزد دنینو په خوراک حانث کیږي او د ډوډۍ په خوړلو نه حانث کیږي ځکه چې نیني مستعمل حقیقت دی او ډوډۍ متعارف مجاز دی نودی حقیقت ته په مجاز باندې ترجیح ورکوي مګر د هغو دوو نورو امامانو په نزد د دواړو په خوراک دمجاز دعموم په ډو ل حانث کیږي.

صریح او کنایه

صریح هغه لفظ دی چې معنی یې څرګنده او ښکاره وي او کنایه هغه کلمه ده چې معنایې څه قدرته پټه وي، د فقه په احکامو کښې دادوه لفظونه ډیرفرق لري، که صریح الفاظ د چاله خولې ووزي لکه طلاق او عتاق که دټوکه په قسم وي او که په زړه کښې یې کوم بل مطلب نیولی وي هم خپل کار کوي او طلاق یا عتاق واقع کیږي اونیت ته هیڅ ضرورت نشته، مګر په کنایاتو کښې نیت یا د حا ل دلالت ضروردی، که یوسړی په غلا (سرقه) یا زنا اقرارو کړي نو د دې لامله چې دا الفاظ صریح دي په حدکیږي یعنې دغلا په اقرار یې که له لسو روپو کمه نه وي لاس غوڅیږي اوپه دې بل اقرار په درو کیږي یاسنګسار یږي مګر که دزنا د کلمې په عوض جماع ووایي یا دغلا اوسرقې په ځای (مثلاً) و وایي چې ما د ده ما ل اخیستی دی نو حد نه لازمیږي او لاس نه غسیږي ځکه چې جماع د هسې یو ځای کیدو معنی هم لرې او اخستل هم ډیر ډولونه لري او احتما ل لري چې په بیع به یې ورنه اخستی وي:

ظاهر، نص، مفسر، محکم

هغه کلام چې مرادیې ښکاره وي اوتامل اوپوښتنې ته په کښې حاجت نه وي او له صیغې څخه مطلب اومراد معلومیږي ظاهر ورته ویل کیږي اونص هغه وي چې له ظاهر نه په کښې وضاحت زیات وي.

که څوک ووايي: ماته چې دکلي خلك راغله نواحمد مې وليد. دلته دکلي د خلکوراتک يوه ظاهره خبره ده چې څه خفا نه لري، مګر داحمد ليدل نص بلل کيږي ځکه چې دلته علاوه دمعنی په ښکاره والی دکلام سوق هم د احمد دليدلو خواته دی او خبره اصلاً دهمدغه مطلب دپاره روانه شوېده. مفسر هغه کلام دی چې له نص نه هم پکښې زيات وضاحت وي او دتاويل وتخصيص احتمال پکښې هيڅ نه وي موجود.لکه دا آيت ((فسجد الملٰکة کلهم اجمعون)) په دې ايت کښې دملايکو سجده کول ظاهر بلل کيږي مګر د آدم عليه السلام تعظيم بيانول پکښې اصلي مقصد دی.
هرکله چې ((فسجد الملٰکة)) ووېل شوه دااحتما ل پيداشو چې ټولو ملايکو به سجده کړی وي او که ځينو؟ ځکه چې دجمع اطلاق په درې تنو او دوو باندې لا هم کله کله کيږي بل دا احتما ل هم و چې هرې ملکې به پوازې پوازې ورته سجده کړی وي که ټولو به يوځای سرپه ځمکه ايښي وي؟ چې کلهم اجمعون ووېل شوه دغه احتمالات رفع شوه او کلام مفسر شو. (۱)
که چيرې ددغو درې قسمو (ظاهر، نص، مفسر) يو له بله تعارض پيښ شي نو مفسر په نص او نص په ظاهر قوي دی لکه په دې دوو آياتو کښې:
(واحل لکم ماوراٴ ذالکم ان تبتغو اباموالکم) (فانکحواماطاب لکم من النسامثنی وثلث ورباع) چې په لومړی ايت کښې بې له محرماتو چې په ايت کښې دمخه ذکر شوې دي دنورو ښځو رواوالی هرڅوچې وي د عدد له تعينه ترې معلوميږي، او دوهم ايت له څلورو نه زياتې نه رواکوي، نو دلته ددواړو آياتو مقابله راغله مګر ددې لامله چې دوهم نص اولومړی ظاهردی داحکم په هغه زور ورشو او له څلورو نه تجاوزنه دی روا.

داستثنا بحث

د دين دمجتهد ينو اکثر مذهبي اختلافات په ادبي اختلاف مبني وي چې يوله دغسې اختلافونو څخه داستثنا بحث دی، په دې بحث کښې دامام اعظم (ابو حنيفه) او امام شافعي رحمة الله عليهما ترمنځ اختلاف دی.
امام اعظم صاحب وايي که يوسړی اقرارو کړي چې په ماباندې دفلانکي سل روپۍ دي مګر لس کمې نو داکلام په حقيقت کښې داسې دی لکه چې ده ويلي دي دفلانکي پرماباندې نوي روپۍ دي يعنی لکه چې په لسو باندې بيخي له اصله اقرار نه وي شوی اماشافعي صاحب وايي چې نه، ده يوځل په سلو اقرار کړی وروسته يې لس د جګړې اومعارضې په ډول ترينه کمې کړې.

---

(۱) هرکله چې په حکم کې له مفسر نه زيات وضاحت نه وي او پوازې دهمدې له امله ورته محکم وايي چې دمنسو خيدلو احتمال پکې نشته اوحکم يې ټينګ دی او وروسته درسول(ص) له وفاته ټول مفسر ايتو نه محکم بلل کيږي ځکه چې دمنسو خيدواحتما ل رفع شو نو دمحکم له تفصيل څخه صرفنظر شو.

دا اختلاف ښايي چې ځينو کسانوته لکه يوه لفظي نزاع داسې ښکاره شي مګر په شرعي احکامو او د قرآن کريم په تفسير کښې د خل اوتاثير لري.

شافعي (رح) وايي که موږ استثنا داسې وګڼو لکه چې په مستثنی بيخی اقرارنه وي شوی نو دتوحيد دکلمې (لااله الا الله) معنی به داسې شي چې نور خدايان نشته يعنې دنورو خدايانو نفي به يې معنی شي او اثبات به پکښې رانه شي مګرکه مستثنی دمعارضې په ډول له مستثنی منه څخه جلاکړو معنی به يې داسې شي: نورخدايان نشته مګر يوخدای شته، نو هم به نفي شي او هم به اثبات شي. امام اعظم صاحب په ځواب کښې وايي چې په کلمه توحيد کښے مقصد دنورو خدايانو نفي ده ځکه چې دخدای په وجود خومشرکان هم قايل دي مګر شريکان ورسره پيداکوي او که موږ په استثنا کښې په معارضه قايل شو چې لومړی په ټولو حکم وکړو بيا مستثنی ورځنې وباسو نوپه دی آيت کښې ((فلبث فيهم الف سنة الاخمسين عاماً)) چې خدای پاک فرمايي: نوح عليه السلام پخپل قوم کښې پنځو س کم زر کاله تيرکړه که اول په زرو کالو حکم وکړو او بيا پنځوس ترينه وباسو دخدای په کلام کښې به کذب راشي نعوذبا لله منها.

همدغه داستثنا په مساله کښې يوبل ځای هم دا دواړه امامان اختلاف لري که يو سړی ووايي چې په مابندې زر روپۍ داحمد دي زر د محمود دي زر د زيد دي مګر سل کمې. امام شافعي صاحب وايې چې د هريو ه څخه سل روپۍ کميږي او ټولو ته په نهو نهو سوو روپو اقرار دی يعنې لکه شرط چې له هريوه معطوف سره تعلق پيداکوي دغسې استثنا هم ده. مګر امام اعظم صاحب وايي چې سل روپۍ يوازې له وروستۍ سړي څخه کميږي او شرط او استثنا يو له بله فرق لري، ځکه چې که دشرط په ډول سړی ووايي زه به يوه مياشت روژې ونيسم يوځل به پسه خيرات کړم يو ځل به قرآن ختم کړم که فلانکی راغی نو شرط له درې واړو جملو سره تعلق پيداکوي مګر استثنا هغسې نه ده او بيل حکم لري دابحث ددوئ ترمينځ دعربي ادب په لحاظ ډير دقيق نکات لري چې نوربحث پکښې دطوالت موجب ګرځي.

لغوي تدقيق

لغوي تدقيق هم په ديني احکامو کښې ډير تاثير کړی دی چې د نمونې په ډو ل يې داڅو مثالونه ښيو:

په دې آيت کښې ((ولاتقل لهماف)) چې خدای پاک د مور پلار په حق کښې (اف) ويل منع کړه دلغوي تدقيق خاوندان په دې پوه شو ل چې له دې کلمې څخه غرض اذی او ضرردی، ځکه چې دامعنی په دې لغت کښې پرته ده او اهل لغت پرې پو هيږي نو ددغه لغت په تقاضا په همدغه ايت دمور و پلار وهل اورټل هم منع شو ل. ځکه چې په دې کښې اذی اوضررلا زيات دی. مګر که په کوم قوم کښې داف کلمه دخوشحالتيا لپاره استعماليږي او څه ضررپه کښې نه وي نو بيا اف ويل څه ګناه نه لري.

په عربي کښې د لحم کلمه چې په پښتو يې غوښه بولي له التحام څخه مشتقه ده څوک چې په دغه ژبه کښې دلغوي ذوق خاونددی هغه پوهيږي چې په دی کلمه کښې دشدت او قوت معنی پرته ده چې هغه معنی دکب (ماهي) په غوښه کښې نشته نوکه څوک قسم وخوري چې زه لحم (۱) نه خورم اوبيا کب وخوري قسم پرې نه اوړي ځکه چې دې ته دلغوي تدقيق په لحاظ لحم نه ويل کيږي (۲).

---

(۱) هرکله چې په پښتوکی داتددقيق ماته نه دې معلوم چې کب ته غوښه وايي که نه ، نوپه مثال کې می عينا دلحم کلمه استعمال کړه او غوښه مې ونه بله، په دغس موار دوکی پښتو مثالونه ځکه نشو راوړلی چې دا احتهادی مسايل دی او اجتهاداوس په دينی مسايلو کې منع دی.

(۲)سره له دی چې په قرآن کرم کې کب ته لحماطريا ويل شوې دې. .

همدغه شان که کوم عرب وواېي چې زه فاکهه نه خورم اوبیا انګور خوري، ده فاکهه چې مور ورته میوه واېو نه ده خورلې ځکه چې په عربي کښې فاکهه دخوراک هغوشیانوته واېي چې تلذذ په کښې وي او غذانه وي نو ددې لامله چې په انګور کښې غذائیت شته له فاکهې ځخه د لغوي تحقیق په لحاظ وزي.

فقهي مسالې له ادبي مسایلو بیان او معاني یانورو ادبي علومو اوفنونو سره داسې تاوې راتاوې دي چې څوک یې یو له بله نه شي بیلولی او د همدغسې قوي ارتباط په اثرکښې ویلی شو چې داسلامی فقهې زیاته برخه له هغو ادبي تدقیقاتو راوتلې ده چې د دین امامانو او عالمانو په عربي لغت او ادب کښې کړې دي.

که څوک غواړي چې د خدای په کلام پوه شي، په فقه کښې بصیرت پیداکړي او دا حکامو فلسفه ورمعلومه شي باید ادیب شي اوپه ادبي دقایقو وپوهیږي. په کلماتو کښې عام وخاص، مشترک وموؤل، حقیقت ومجاز، صریح وکنایه وپیژني، دکلام سیاق وسباق، دظهور اوخفا مراتب ورمعلوم شي. د نص په عبارت او اشارت دلالت و اقتضا پوه شي او په استعاراتو کښې بنایي پیداکړي همدغه سب دی چې له دیني پوهې سره ادبي پوهه هم تړلې ده او یو بینا فقیه هیڅکله له ادب او ادبي علومو نه شي مستغني کیدای، که دغه احتیاج او دغه تلازم په تفصیل سره وښودل شي یو کتاب پرې ډکیږي او په دغسې فصل یا باب کښې نه ځائیږي ځکه په همدغومره لږ بحث اکتفا کوم.

دابن زبعری داعتراض ځواب:

ددې آیت په استناد ((انکم وماتعبدون حصب جهنم)) ابن زبعری داعتراض په ډول درسول الله صلي الله علیه وسلم په حضور کښې وویل:

چې عیسی (ع) او عزیر(ع) ته خو هم عبادت شوی دی نو دوئ به هم په اورسوځي؟ رسول الله (ص) ورته په جواب کښې وویل: ((ما جهلک بلغة قومک))یعنې ولې د خپل قوم په ژبه نه پوهیږې او د دې امتیازنه شې کولی چې (ما) په (ماتعبدون) کښې دغیر ذوی العقولو لپاره استعمالیږي او دذوی العقولو لپاره په ژبه کښې (من) استعمالیږي نو دلته غرض بوتان او اصنام دي.

وګورئ په دې ځای کښې زموږ پیغمبرددې اعتراض ځواب د ادب په اصولو او د لغت دتدقیق په اساس څنګه ښه ورکړی دی اوپه دغسې ادبي دقایقو پوهیدل دقرآن په لحاظ څومره ضروردي. دغه راز ادبي پوهه سړی له ډیرو بیځایه لغزشونو او نا پوهې څخه ژغوري.

په دې ډول ډیر ادبي مسائل شته چې د دیني او شرعي احکامو په معرفت کښې ډیره اغیزه لري اومعلومیږي چې د ډیرو دیني مسایلو نیلې اوریښې ورپورې تړلې دي.

دادب بڼه او ګاڼه

په یوه ادبي کلام اوشعرکښې دوه ډوله ښکلیتوب وینو چې یو دادب په معنوي او حقیقي پیکر اوصورت کښې ځای لري بل یې په لباس او زیور کښې، دادوه جماله باید یو له بله وپیژندل شي او هریو د خپل قیمت په لحاظ اهمیت ولري، ځینې اشخاص ښایي چې یوازې په رنګینو الفاظو او دکلام په اقسامو باندې لوېې کول ادب وبولي مګر دادب بنا د معنوي اساس په لحاظ په نورو شیانو ولاړه ده چې عواطف او احساسات، خیا ل اوتمثیل یې بولي. پخوانیو ادباؤ اود ادب مبصر ینو او منقدینو د ادب لپاره څه احکام او اصو ل مقرر کړي دي چې باید کلمات او دکماتو ترکیب له هغو مقراراتو سره سم وي او کلام هم د دوئ دموضوعه اصولو په قرار د بیان وبدیع په زیور او ګاڼه ښایسته شي.

په دې کښې هیڅ شک نشته چې دا شیان دکلام په محاسنو کښې تاثیر لري او څوک چې په ادب باندې بحث کوي او ادبي خصایص بیانوي ضرور به په دغو ادبي اصولو او احکامو هم بحث کوي مګر حقیقي ادب داوسنۍ پوهانو په

نظرکښې بل شی دی او څه چې پخوانو ورته په ډیر ه اعتنا او مقصودي نظرکتل دوئ ورته د اداتو او ادو اتو په نظرګوري.
اوس خلک دادب ذاتیاتو او ذاتي خصایصو ته ډیر ا همیت ورکوي او پخوا دادب حلیه اوګاڼه ډیره له نظرلاندې وه، که څوک داوسني اوپخواني ادب فرق داسلوب په ضعف او متانت باندې کوي دا فرق صحیح نه دی ځکه چې په دواړو کښې ضعف او متانت پیداکولی شو. ددې دوو ډولو ادب صحیح فرق دادی چې هغه څه چې په پخوانی ادب کښې غایه وه اوس واسطه ګڼل کیږي. یعنې هغه لفظي او معنوي صنایع چې په قدیم ادب کښې دغایې په حیث لیدل کیده اوس د واسطې حیثیت لري او په ادب کښې نسبت پخواته دکایناتو او حیات خفایا او دقایق په وسیع اواصلي نظرکتل کیږي.
څه ادبي فنون او ادبي مسایل چې په بیان وبدیع اومعاني کښې ورڅخه بحث کیږي هغه ټو ل دفصاحت اوبلا غت له عنوان لاندې راځي او همدغه دوه شیه اصلي او اساسي بلل کیږي.

فصاحت

د ظهور او څرګندوالي په معنی دی او هره کلمه یاکلام چې مطلب او معنایې ښکاره وي فصیحه کلمه او فصیح کلام ورته ویلی شو. د دغسی کلام ویونکي ته هم فصیح ویل کیږي یعنې فصاحت یوصفت دی چې کلمه، کلام، متکلم درې واړه پرې ستایلی شو. دکلمې فصاحت دادی چې غیر مانو سه او له لغوي قیاسه مخالفه نه وي او حروف یې هم تنافر و نه لري. نوکومه کلمه چې په ژبه کښې مانوسه نه وي او استعما ل یې نادروي لکه: بژه کیدل غیر فصیحه کلمه ورته ویلی شو. همدغه شان (واخانئ) (وکانئ) د (واخلئ) او (وکړئ) په ځای ددې لامله چې لغوي او صرفي قانونه مخالفت لري غیر فصیح الفاظ دي. د حروفو تنافر اوثقل په صحیح ذوق معلومیږي او کوم معین قانون ورته نه شو ټاکلی.
د کلام فصاحت دادی چې له فصیحو کلما تو یې ترکیب راغلی وي او دغه ترکیب هم په نحوي قانون برابر وي او څه ضعف ونقصان یې په تالیف کښې نه وي یعني لکه چې دکلمې په فصاحت کښې له صرفي او لغوي قانون سره مطابقت لازم دی دغسې په کلام کښې هم دنحوي قانون مراعات ضروردی.
که چیرې کوم کلام په ترکیب او تالیف کښې څه نقصان ولري یایې کومه کلمه په مقصود ي معنی واضح دلالت نه کوي نو په کلام کښې تعقید پیداکیږي اومعنی یې مبهمه کیږي یعنې د فصیح کلام له تعریفه وزي.
دفصیح کلام په تعریف کښې ځینې داټکی هم زیاتوي چې باید بې فایدې تکرار په کښې نه وي.

بلاغت

دبلاغت لغوي معنی آخرو انتها ته رسیدل دي نوکه څوک پخپل عبارت او خپله وینا د خپل مقصد اومراد کنه او انتهایي حد ته ورسیږي دا هم بلاغت بلل کیږي او دادب په اصطلاح همدغه دبلاغت معنی ده.
بلاغت دکلام او متکلم صفت کیدی شي مګریوې کلمې ته بلیغه کلمه نه ویل کیږي دفصاحت اوبلاغت بل فرق دادی چې دفصاحت رجع لفظ ته ده او د بلاغت معنی ته. په هربلیغ کلام کښې ارومرو فصاحت موجود وي او بې فصا حته یوه کلام ته بلیغ نه شو ویلی مګر بلاغت له فصاحت سره نه دی تړلی اوبې بلاغته هم فصاحت موجود یدلی شي او دا دواړه د بسیط او مرکب مثا ل لري یالکه جنس او نوعه داسې دي.
د بلاغت په تعریف کښې ویل شوي دي چې بلاغت دیوه کلام مطابقت دی له مقتضای حا ل سره، یعنې هغه کلام چې له محل او موقع د مخاطب او ویونکی له حا ل سره سم او مناسب وي هغه بلیغ کلام دی. ددې لامله چې دفصاحت او بلاغت بحث دټولو ادبي فنونو په بحث کښې شامل دی اومستقل کتاب غواړي او په دې باب کښې څه

ليكل شوي هم دي. نو دغه د ادب ډګاني برخه (ادبي فنون اوصنايع) پريږدو او د ادب په بنه او اصلي وجود څه خبرې کوو.
اوسني اديبان او ادب څېرونكي په ادب كښې اصلي اوجو هري شيان لكه چې د مخه وويل شو دعواطف او احساسات تخيل او تمثيل ګڼي او د شعر او ادب تاثير او اغيزه هم په همدغو شيانوكښې ګوري نه په صنايعو كښې.

عواطف

عاطفه هغه دا خلي قوه ده چې په نفس كښې تاثير لري او نفسو نه متاثركوي مګر دا هم بايد ووايو چې ټول هغه شيان چې په نفس اثر كوي حقيقي ادب يې نه شو بللى ځكه چې ځينې شاعران او خطيبان چې عمومي اميا ل ورمعلوم دي د عوامو په شعور لوبې كوي او د ځينو كلماتو په استعما ل لكه: وطنيت، مليت، قومي لوړتيا....د دوئ احساسات راوپښوي او متاثر كوي يې، مګر دا تاثر د آني اقتضاآتو تابع وي نو چې هغه اقتضا آت بل راز شي ددوئ وينا بيا هيڅ قيمت نه لري او في الحاله له اعتباره لوېږي، دغه راز عواطفو چې يو ټينګ حقيقي اساس نه لري د بليغ ادب مميزه نه شي كېداى نو په عواطفو كښې څوشيه ضرور دي چې دلته پرې بحث كوو:

دعواطفو صدق

دعاطفې صدق داد ى چې عاطفه يو حقيقي اساس ولري او د شاعر دزړه غږ وي. كه په يوه شعركښې داشى نه وي نو ساړه تشبيهات، پيكه توصيفونه، تكلفي مبالغې څه تاثير نه لري او ذوق ورځنې نفرت كوي.
بليغ اوعالي ادب لكه چې ځينې كسان ګومان كوي په وهم اوكذب نه دي بنا، بلكه دعواطفو په صدق مبني دي. كه تاسې يوغزل راوا خلئ چې شاعرپه كښې دزړه په شعور د جما ل لوړومدارجو ته رسيدلى وي او دعاطفې صداقت په كښې وي او له يوه بل غزل سره يې مقايسه كړى چې په تكلف اوتصنع جوړشوى اوله مبالغو نه ډك وي رښتياني عواطف په كښې نه وي او محض لفاظي وي درته معلومه به شي چې دتاثير په لحاظ د ځمكې اواسمان قدر فرق لري.
دځينو عروضي شاعرانو ځينې اشعار چې د ادبي صنعتونو، تشبيهاتو او استعارو زور په كښې ليده شي او له مبالغو نه ډك وي هغوملي سندرو قدرته خوند اوتاثير نه لري چې بې علمه شاعرانو جوړې كړي او ډېرې ساده وي ځكه چې په دې راز سندروكښې يوه صادقه مينه، يورښتيا ني جوش او عواطف موجودوي چې په زړونو اثر كوي.

دمثا ل په ډو ل دا دو ه نمونې وګورئ:
لومړى نمونه چې له صنعت او تشبيه په كښې كار اخستل شوى:

(۱)

روغ بـــه نـــه شـــم بـــې وصـــاله راشـــه كښـــينه

شـــه خبـــر زمالـــه حالـــه راشـــه كښـــينه

اخــــــــر کـــــــړی دی فــــــــرار رم سرشـــــــــتانو

دوحشـــــــت پـــــه خــــوی غزالـــــه راشـــــه کښـــــینه

پــــــه مــــــراد دعنــــــدلیب بـــــــی وفــــــا ګلـــــــه

جلـــــوه ګرشــــوي پـــــس لــــه کالـــــه راشـــــه کښـــینه

زه آرام لکـــــــه بســـــــمل پــــــه پرهـــــــار مـــــــوم

دخپــــــل یارشـــــــام و هلالــــــــه راشــــــه کښـــــینه

نـــــــازکي دیــــــار دطبـــــــع کــــــړه موزونـــــــه

ای شــــــیدا نــــــاز کخیالــــــه راشـــــه کښـــــینه

دوهمه نمونه دملي سندري یوه ټوټه:

نـــــن زمـــــا دپـــــاره تــــه امیـــــل پـــــه غــــاړه راځـــــه

لـــــــه هوســــــــه غورځـــــــوه لســـــــتوني دواړه راځـــــه

پـــــه کــــالوچي ځـــــان ســـنبا ل کـــــړي زینــــت ناکــــه شـــي

تـــــه لـــــه نــــورو نجونوزیاتـــــه ښـــیوه ناکــــه شـــي

دعاشــــــــــقولړمانه لـــــــــــره قصـــــــــابه شـــــــــي

چـــــي بورجــــــل لـــــره راځـــــي لمنـــــي نغــــاړه راځـــه

نـــــن زمـــــا دپـــــاره تــــه امیـــــل پـــــه غــــاړه راځـــــه

لـــــــه هوســـــــــه..

چې بورجل لره راځي عالم خبر که ته
په زلفانو ورته پورې مشک عنبر که ته
يو ځلي خوپه عجم ځان برابر که ته
چې موزي کره شوي بنده ژاړه ژاړه راځه
نن زما دپاره ته اميل په غاړه راځه
له هوسه...

وګورئ ! په دې دوه نمونوکښې يوه ارزو او يو هوس ليدل کيږي. په لومړی نمونه کښې شاعر خپلې معشوقې ته وايي چې راشه کښينه او په دوهمه نمونه کښې ورته وايي چې اميل په غاړه او په ډير هوس راځه! مګر دوهم اواز چې دزړه غږ دی ډير خوږلګي او يو بل شان اثر لري.
لومړی شاعرله خپلې ناز کخيالي کاراخلي او خپلې محبوبې ته رم سرشته غزا ل ، بې وفا ګل ، د خمو ابرو اوشهلاسترګو لرونکی اوشام وهلال وايي او خپله ځان ورته بسمل معرفي کوي. مګر سر ه له دې ټولو تشبيهاتو اواستعارو يې له دې نه چې ووايو په دې شعر کښې يو مړاوی بې روحه جما ل پروت دی نور به څه ووايو.
په دوهم شعرکښې چې يوه ربنتيانې ارزو او حقيقي عاطفه مو جوده ده او له ساختګي خبرونه کارنه دی اخستل شوی لکه هر څه چې زړه غوښتي دي هغه ويل شوي ، شعريو مستي او جذابيت پيداکړی او په عواطفو کښې تحريک پيداکوي.
يوشاعر بايد په دې پوه شي چې شعر اوغزل دزړه له ارزو اواحساسه داثر اقتباس کوي نه له ادبي صنايعو ، او هماغه شعرپه زړونو ډير ه اغيزه کوي چې له زړه راوتلی وي نو بايد سړی زړه دشعر ماخذ وګڼي او له احساساتو او عواطفو، قلبي تمايلاتو او رښتيا نيو جذباتو پکښې کارواخلي. په دې صورت کښې نو تشبيه او استعاره ، تخيل و تمثيل هم روح پيدا کوي او په ادبي صنعتونو کښې هم يو حقيقي کيف پيدا کيږي. مګرکه سړی په شعر کښې يوازې ادبي فنون استخدام کړي او بې له کوم قلبي تاثره رنګين الفاظ پيداکوي اوسره نښلوي يې، نظم به جوړشي، فن وصنعت به پکښې وي مګر دزړه متحسس کولو او دبد يعي احساساتو دتحريک قوت به پکښې نه وي.
همدغه ټکي ته ((سرفليپ سيدنی)) پريوتی دی چې وايي: ماغوښتل چې له خپل رښتياني عشق نه يو غزل جوړکړم او خپل ټول رنځونه پکښې ځای کړم ګوندې زما په عزيز اشنا اثر وکړي او زړه سوی پکښې پيداکاندي، په دې فکر راپاڅيدم څه بد يعي صنايع چې ذوق خوښول هغه مې مطالعه کړه، کتابونه مې ولټول چې څه ښکلي کلمات او تعبيرات پيدا کړم کلمات په ډير تکليف پيداکيدل اوهره کلمه دذوق انتخاب ته اړه وه. بديعي صنعت چې دفطرت مولود و د دقت اومطالعي په مخکښې يې ځای نه درلوده، دنورو بحرونه او اوزان او دموسيقي څپې ماته نااشنا ايسيدې چې کتل مې زما طبعي دفصيحې وينا توان نه درلود اوسرې دعاجزۍ په ميدان کښينبود، قلم مې په غاښ کړاو شونډی مې له قهره ووچيچلې په دغه وخت کښې راته ذوق وويل:
ليونيه خپل زړه ته رجوع وکړه او هرڅه چې وايي هغه ليکه! ددې نوموړي شاعر له وينا څخه هم پوره معلوميږي چې شعرد زړه غږ دی او بې له ضميره بل ماخذ نه لري. که څوک ورپسې کتابونه لټوي چې ښکلي کلمات او تعبيرات پيدا کړي بې له دې نه چې قلم په غاښ کړي او شونډې وچيچي نورڅه لاس ته نه ورځي. مګرکه زړه ته مراجعه وکړي او دزړه دوينا ريکارډ ثبت کړي، هغه چې هرڅه وي ساده خبرې وي که تشبيهات اواستعارې وي په دواړو حالونو کښې ورته شعرويلی شو او تاثير پکښې وينو.

دمثا ل په ډول يو څو نور شعرونه هم وکورئ چې په ځينو کښې ادبي فنون دومره ډيرنشته اوپوازې دهمدې لامله چې دزړه نارې دي په زړه اثر کوي مګر ځينې نورچې څه قدر ته په تکلف او دصنعت په زور جوړشوي، ښايست لري خو دلبري او دلربايي نه لري.

لومړی قسم شعرونه:

(۱)

په سرولبانودې پېزوان وهي ټالونه کنه
زلفې جالونه کنه

سترګې دې تورې جلې زلفې سمسورې جلې
ستاپه تندي کښې عجب خوند کاشنه خالونه کنه
زلفې جالونه کنه

وخت دبهار دی جلې وطن ګلزار دی جلې
راځه چې دواړه دباغچووکړوسيلونه کنه
زلفې جالونه کنه

بې تامې تاب وي کله په ماکښې آب وي کله
ما په شاکړی ستا غمونه غرونه غرونه کنه
زلفې جالونه کنه

دباره خان خبرې درومرجان خبرې

زما دشعر نه قربان شه نور شعرونه کنه

زلفې جالونه کنه

(باره خان)

(۲)

چې مې په زړه ځي دغم داسې داسې

ژوندون مې کړ تنګ ستاستم داسې داسې

نه پاتې مجنون، نه فرهاد نه شیرین شه

فنا شو په عشق کښې عالم داسې داسې

سیلاب مې داوښکو په مخ ځي همیش

بهیږي له سترګومې نم داسې داسې

مین دې د دریم ای ماه جبینې

کړیږم مدام خورم قسم داسې داسې

غماز مې پریباسي دغم په خندق کښې

زه غواړم مدام ستا کرم داسې داسې

نوروزه! مشال دعمل ځانته بل کړه

شته ځای دخطر په تورتم داسې داسې

(نوروز)

(۳)

مسته په خنداد جینکو په مخکښې میره ځي
خیال یې په چانشته دی دټول مالت کجیره ځي

مسته چې منګی په تندي کښیږدي نیغه نیغه ځي
مخکښې شي له نجونو ګودر غاړې ته بیدریغه ځي
واړه عاشقان یې له دنیا ځخه بې تیغه ځي
دالکه کوتره له دې ټولو هواګیره ځي

مه کوه خونکارې دومره کبرپه خوارانو ته
رحم کرم بویه په بې وزلو عاشقانوته
مه اخله ازار د کباب شوو پتنګانوته
ودې سوم په شمع سرې لمبې مې دضمیره ځي

وه دنجونومیرې ته لاځومره لوی دماغ لرې
زه دبڼ طوطي یم ته دسروګلونو باغ لرې
تاته کتی نه شم په تندی کښې بل چراغ لرې
نجونې دمالت واړه داستا د وروسته ځیره ځي

وخت دپسرلی دی وطن ټول دګل په خیر شنه

سخت ساعت دژمي دهر چاله زړګي هیرشنه

وری چې بلبل و دګلاب په پرخه سیرشنه

نن دباغ په لوري هغه ستا اشنا خانمیره ځي

(خان میر)

دوهم قسم اشعارچې دصنعت په زور جوړ شوي:

(۱)

خط په مخ دصنم راغی که میاشت ګیر شو و په هاله کښې

دایې غابښ په خوله کښې زیب کاکه ژاله شوه په لاله کښې

هسې رنګ سحر جادو کاپه نظر دشهلا سترګو

نه یې سیا ل په هند کښې شته دی نه ثاني په بنګاله کښې

لکه ونښلي مرغۍ چې په سست دام دسلولومو

هسې زه پریشانو زلفو، کښې ایستم په کشاله کښې

دازماله غمه شین زړه پکښې خیال دیار دلبو

هسې رنګ زیب وزینت کالکه می په شنه پیاله کښې

ماویل عین ګنه ګل دی دغنچې په لمن نغښتی

که مې کوت یوګل اندام وپروت په سبزه دوشاله کښې

ســـــرترپايه تيـــــغ دهجرلكـــــه نـــى ســــــوری ســــوری كـــرم

ځكــــه يـــم مـــدام داهســــپ پـــــه فريــــادو پـــــه نالـــــه كښـــې

كـــــه يـــــار غـــــواړي هـــــومره ژاړه خـــــودر ځــــي عبدالحميــــــده

داپـــــه داچـــــي در مونــــد ه شـــي پـــه دريــــاب نـــه پـــه نالـــه كښـــي
(حميد)

(۲)

داحســـــــينه پــــــــري مســــــــته پـــــــه خواراغلــــــه

كــــــه ومځكـــــــې تــــــه ســـــــپوږمۍ دســــــماراغله

پـــــه روښتـــــوب زمــــــا داوښـــــــو شــــــبنم نـــــــه دی

غنچـــــې خولـــــه چــــې دګـــــل رخ پـــــه خنداراغلــــه

دجنــــــون زنځيــــــر مـــــي پريـــــــووت وګـــــردن تـــــه

چـــــې پــــــه زړه مـــــــې ســـــــتا دزلفوســــــوداراغله

چــــې دې تيـــــغ دغمـــــزی واچــــا وه و څنـــــګ تــــه

زه هغــــــه ســــاعت شـــــوم پـــــوه چـــــې قضـــــاراغله

پـــــه ژړا بـــــــه مـــــــې لمـــــن لنـــــــده وي ډيـــــــره

كــــــه څرګنـــــــده مـــــــې پـــــــه ســـــــترګو شــــــهاراغله

خانكـــــــل ګـــــــل دمضـــــــمون تـــــــول ترهســـــــې حـــــدکړ

چـــــې بلبلــــــه دفارســــــــي پـــــــه ژړا راغلــــــه

(خانكل)

(۳)

داپــــــه خــــوب ښـــــې رابــــــکاره شـــــو ددلبــــــر مــــــخ

کــــــه پـــــه ابرکښـــــې ښــــــکاره شـــــو دقمـــــر مـــــخ

چــــــې یــــــې ولیــــــده داســـــــتا جـــــــوهر دغاښــــــو

پــــټ لـــــه شــــرمه پخپــــل آب کښـــــې کــــړ ګـــــوهر مــــخ

لـــــه حیـــــادې غـــــټ ومــــخ تـــــه کتـــــی نـــــه شــــم

کلـــــه لیـــــد پــــــه خــــــورو ســـــترګو شـــــي دنمـــــرمخ

راپـــــه یـــــاد چـــــې دې دســــــرو شـــــونډو خــــــواږه کــــړم

ټکـــــوم لکـــــه مګـــــس عبـــــث خپــــل ســـــر مــــــخ

قلنـــــــــدر دمبـــــــــر اهلتـــــــــه عاشـــــــق بولـــــــه

کـــــــه یــــــــې ونیـــــــو ســــــــتاباڼوته دټټـــــــرمخ

(قلندر)

له دې دوه ډوله اشعارو څخه به معلومه شوې وي چې ځینې شاعران د ځینو اشعارو په جوړولو کښې لکه صنعتګران فکر کوي چې یوه کلمه له یوه ځایه بله له بل ځایه را پیداکړي او پیوندیې کاندي نو وروسته تر ډیرو لیمونو او کوشیرونو یونظم جوړشي چې تکلف اوصعنت په کښې له ورامعلوم وي او لکه چې یو شاعر وایي:

هرکه سخن رابسخن ضم کند
قطره ای ازخون جګرکم کند

دامنظومه هم په ډیرې جګرخونۍ او ډیرو فکرونو جوړه شوې وي نو دغسې شاعرته لکه چې خوا جه حافظ وایي:
صنعتګراست اما طبع روان ندارد.
صنعتګرویلی شو مګر درواني طبع خاوند یې نه شوبللی.

ځينې نورشاعران داسې وي چې دوئ ته د جما ل يا حقيقت پلوشه په يوه شي كښې ځان ښكاره كړي يايوبل نفسي اوقوي عامل پيداشي نو عواطف او احساسات په جوش راشي او بې له څه بندش او تا مله دزړه الهامات په خوله راځي، دا راز اشعار ساده وي او كه رنګين په اوريدو نكو اثر كوي بلكه اثر نه چې سحر و جادو وي، دغه راز شعرونه لكه چې په ملي سندروكښې وينو د ديوان د خاوندانو په اشعارو كښې يې هم ډيرې نمونې مومو او د رحمان بابا او حميد، د خوشحا ل او عبدالقادر، عليخان او ډيرو نورو شاعرانو په ديوانو كښې ډير سوزان اوموثر شعرونه شته او د ا څوک نه شي ويلى چې عروضي اشعار له صادقو احساساتو او عواطفو خالي دي.
په ملي سندروكښې هم كله كله ډير تشبهات او استعارات وي مګرسړى پو هيږي چې په دې شعر كښې سلاست او رواني، جوش اومستي، عواطف او جذبات شته او د شاعر دزړه نغمه ده، د نمونې په ډو ل دا څوبيته وګورئ:

يا تيك ستاپه جبين دى   ياستركه دسباده
يا جام دچين ماچين دى   ياسپينه خوله زيباده

****

يا عطردګلانو   ياستا دمخ خولې دي
ياتورې دفولادو   ياستركې دليلې دي
ياكيف دى دشرابو   يا بنګ دبنګالى دي
يا هجر سخترين دى   يا تبه يا وبا ده

يا باغ دښكلوګلو   يا ستا ښكلى كاكل دى
آوازادى دبلبلو   يا زړه دحميد ګل دى
يا تيغ دغوڅولو   يا ستا خوني چارګل دى
ياهادامرغ زرين دى   يا هغه محبوبا ده

(حميد ګل)

بې له دغسې ملي اشعارو چې په ملي او زانو كښې ويل شوي دي په عروضي اشعارو كښې هم ډير ساده او بې تكلفه اشعارمومو چې دزړه له تاثيره پيداشوي او په زړه اثر كوي چې يوه نمونه يې داده:

سحر باده ! دآشنا په كوڅه ورشه
زما دپاره پكښې وګرځه كوترشه
لوى وكم چې وي ټول ووينه په ستركو
په احوال سره دهر يوه خبرشه

هریوه چې زماله حاله پوښتیدلې

په ژړا ورته په اوښکو کښې احمرشه

که خبرې زما د پاره درته وکړي

مخ راکوزکړه زما ولوري ته چپرشه

دنسیم په ریا دې ښه نه شي رحمیه

ددلدار په لور پخپله قلندر شه

(عبدالرحیم هوتک)

بله نمونه:

راشه راشه ستا تر دوارو سترګو ځارشم

هم ترمخ دې پروانه غوندې نثار شم

دزړه ولې مې په تاپسې پرې کیږي

راته وګوره قربان دې تردیدرا شم

شیریني به دې دوصل هیره نه کړم

که هرخوغربت زده او خوارو زار شم

چې دې خیال په زړه کښې رایشی دننه

اورمې واخلي په نارو اوپه کوکارشم

داختر په ورځ که مخ راته ښکاره کړي

قرباني به دې په مینه درخسار شم

جنتونـــــــــــه پـــــــــه خاطرکلـــــــــــه را درومــــــــــي

چـــې پـــه شـــوق ګـــډ ســـتاد حســـن پـــه ګلـــزار شـــم

ستاوصـــــــــال پــــه بخـــــارا کښــــې رحـــــيم بيامونـــــــد

صــــــــدقه ترټولـــــــــو ځمکـــــــــو دبخــــــــار شـــــــم
(عبدالرحيم هوتک)

دغه دوه ډوله شعرونه چې په يوه ډول کښې رښتياني عواطف وي اوپه بل کښې نه وي داسې مثا ل لري: لکه چې يوشاعر د خپلې محبوبې ياد خپل اولادپه مړينه کښې مرثيه جوړه کړي او يو بل شاعر دکوم لوی اومعتبر سړي په مرګ کښې دصلې او مکافات دپاره مرثيه وليکي او کوښښ وکړي چې ډير اوصاف ورپورې وتړي او ډير شعري صنعتونه پکښې ځای کاندي مګر هغه دزړه درد او رښتيا نې عاطفه چې په لـومړنی مرثيه کښې وي په دې کښې نه وي. يعنې دوهمه مرثيه نورهر څه لري مګر دزړه رښتياني تاثرنه لري او په پردي غم ژړا وي. نوداشعر هيڅکله هغسې نه شي کيدای او هغه مقام ته نه شي رسيدلی ځکه چې هغه روحي اتصا ل او رابطه چې په لومړي شعرکښې دمړي او شاعرترمينځ موجوده ده دلته نشته اوهمدغه شی حقيقي اوغير حقيقي ادب يوله بله بيلوي اوبيل بيل قيمت ورته ټاکي.

دعواطفو تجلـي او ظهور

کله يوشاعر د ډير ښه تامل او فکر خاوندوي مګر دانه شي کولی چې نور خلک د خپلو افکارو او تاملاتو په ښه والي او ښايست متاثر کاندي ځکه چې دده عواطف که څه هم صدق په کښې وي مګر دتجلی او ظهور درجې ته نه وي رسيدلي. دلته ترپوه حده دموضوع خصوصيت هم دخل لري. ځينې موضوعات دي چې عواطف پکښې لکه داورلمبه رڼاکوي اوناري طبيعت لري لکه وطنيت، حب، غم او داسې نور...... مګر ځينې موضوعات لکه فلسفي افکاراو اجتماعي نظريات يخ او ساړه وي چې په هغه اندازه تودوالی اوحرارت پکښې نه پيداکيږي، نو مور دانه وايوچې يو اديب دې دغه راز موضوعات هم هغسې کړي او هغومره جذابيت اوهيجان دې پکښې پيداکاندي بلکه داوايو چې په کومه موضوع کښې چې دی داخليږي خومره چې کيدای شي خپل لوستونکي دې له تاثير لاندې راولي او پاپه دې کيږي چې خپل تاثر پوره او واضح وښودلی شي.
په همدغه برخه کښې اد يبان اوشاعران يوله بله فرق او تفاوت لري د ځينو عواطف ډير تيزاو بارزوي دځينو نه وي، په ځينو کښې شعري طبيعت قوي وي او په ځينو کښې ضعيف وي.
دوه تنه اديبان به وي چې په تاريخي رجالو کښې به په کوم يوه څه ليکي يو به يې لکه يو مورخ داسې تصوير کړي چې خپل دغه تاريخي نګارش ته به ادبي رنګ هم ورکړي، هغه بل به ورته په شعري سترګه وګوري او نفسيت به يې په نظرکښې ونيسي لکه چې په سيدجما ل الدين ډيرې مقالې او نظمونه وليکل شو ه چې په ځينو کښې ادبي خواته تمايل ليده کيږي او په ځينو کښې تاريخي خوا قوي ده او د هر چاشاعرانه مزاج په کښې خپل خصوصيت ښيي.

دعواطفو ثبات اونه رالویده

ځینې لیکونکي اوشاعران وي چې عواطف یې ثبات او دوام نه لري یعنې دیوه مضمون او یوه شعر اغاز او انجام یې ډیر فرق لري او کلام یې له خپل حسن او خوږوالی څخه ابتدا ل او پیکه توب ته رالویږي. یو بیت یا یوه مصرع یې ډیر ه ښه او موثره وي مګر بل بیت اوبله مصرع یې هغسې نه وي او په ویناکښې یې د ادبي قیمت په لحاظ لوړې ژورې تیټ وپاس موجود وي دلته مقصد دانه دی چې په ویناکښې دې له سره تراخره پورې یورنګ اویواهنګ موجودوي ځکه چې په دغه ډول یو رازوالی هم دبلا غت له اصولو مخالفه خبره ده او لکه چې دکلام رالویده او ټیټوالی عیب دی یوراز والی یې هم عیب دی او ملال راولي نوپه لیکونکي لازمه ده چې له یوه صورت نه بل صورت ته انتقا ل وکړي اوپخپل کلام کښې له تفنن څخه کار واخلي داکار البته په تغزلي اشعارو کښې اسان معلومیږي ځکه چې یو خو دا رازاشعار لنډوي بل پکښې دیوه مطلب ارتباط ساتل هم لازم نه وي مګر په قصایدوکښې ګران ښکاري.

خیا ل

وایې چې خیا ل یوه قوه ده چې غیرمریي شیان او هغه شیان چې مشاهده یې نه شو کولی زمورله نظره تیروي مګر دا تعریف پوره نه دی اودغه راز معاني په یوه منطقي تعریف کښې راوړل کیږي هم نه.

نو وروسته به یې دبحث په ضمن کښې رنګونه او ډولونه څه نه څه وښیو، خیا ل په ادب کښې یو خاص مقام لري او په عواطفو کښې ډیر تاثیر پیداکوي. که فرضاً کله مور یو خبر واورو چې په کوم ځای کښې څه طوفان پیښ شوی چې دومره خلک مړه او دومره کورونه وران شوي دي دا خبره راباندې دومره اثرنه کوي لکه چې دغه حادثه دکوم ادیب اوشاعر له قلمه په ادبي ډول رسم شي او له تخیل نه په کښې کارواخستل شي.

ادبي خیا ل په درې ډوله دی:

(۱) مبتکر خیال:

دا هغه شی دی چې دانسان ادراکاتو ته یو نوی صورت ورکوي او اکثر شاعران یې دتشبیه اواستعارې په ډو ل پخپل کلام کښې پیداکوي لکه د حمید دابیت:

دازمالــــــه غمـــــه شـــــین زره پکښـــــې خیـــــا ل دیـــــار دلبـــــو

هســـې رنــــګ زیــــب وزینــــت کالکـــــه مــــې پــــه شــــنه پیالــــه کښــــې

مګر که څوک دکلام په موضوع او اسلوب کښې دتخیل له ابتکار او نویتوبه کار واخیستلی شي نسبت هغه تخیل ته چې په تشبیه اواستعاره کښې وي زیات اهمیت لري او د تخیل دغه راز بداعت ډیر لږ او نادر هم وي چې یو مثا ل یې دیوه انګلیسي شاعر یوشعر دی چې ددنیا لوی لوی خلک دسعادت په طلب کښې په دې ډول تصویروي:

یوښاردی چې دیوالونه یې ډیرجګ او د روازه یې ډیر ه وړه اوتنګه ده، داښار دسعادت ښاردی چې دجهان نوموړي او لوی لوی خلک ورپسې ګرځي، دې دروازې ته یو لوی حریې سړی راځي چې ډیر هیوادونه یې فتح کړي دي اوپه

ډیرو دښمنو یې برې موندلی مګرد دې لامله چې عسکری لباسونه او اسلحې یې په غاړه دې په دغه دروازه نه شي ننوتلی اوحیران دریږي.
وروسته ترده یولوی عالم له خپل علمي لباس اوغټوغټو تالیفاتو سره راځي او دې هم په دغه دروازه د خپل ځان د ځاییدو امکان نه ویني په ده پسې نور دسیاست او ما ل خاوندان رارسیږي او هریو دلته حیران دریږي چې څه وکړم په دی حا ل کښې یوه کوچنۍ جنۍ راپیداکیږي او په ډیرې خوشحالۍ په دغه دروازه ننوځي اوبیا څه شیبه وروسته بیرته راوځي دوئ ته وایي چې ولې ولاړ یاست؟ دوئ وایي دراوزه وړه ده او موږ نشوننوتلی، هغه وایي کالي او اسبابونه وغورځوئ اوننوزئ! دوئ یوبل ته ګوري او مترددکیږي مګر جینۍ اصرار کوي چې هلئ زرشئ چې ډیر عجیب ښاردی او هر څه په کښې شته په دې ډله کښې یوتن خپل کالي غورځوي اوننوځي هغه نورهم چې ده ته ګوري هر څه له ځانه لرې کوي او ښارته داخلیږي.
ددې شعر ښایست اوجما ل دتخیل له ابتکاره پیداشوی او دتخیل ابتکار په اصل مضمون او د بیان په اسلوب کښې ځای لري.
په پینښتوکښې هم چاپه ارزو باندې څه لیکلي چې خلاصه یې داده:
هلته لرې دغره په لمن کښې دلمر پلوشو ته څه شی ځلیده، ماګومان کاوه چې کوم ډیر قیمتې څیزدی اوله کوم معدن څخه کومه قیمت بهادانه راوتلې ده په همدې ګومان ور روان شوم او ډیر خوشحاله وم چې هلته ورسیدم ګورم چې دښیښي یوه ماته ټوټه پرته ده او نور هیڅ نشته دا وه زما ارزو او دارزو آغاز اوانجام.

دلته هم په اصل موضوع کښې یوتخیلي ابتکار لیده شي.

(۲) مصور خیال:

څه شی چې یوادیب په سترګو ویني او پرې پوهیږي نو چې هغه د خپل خیا ل په مرسته تصویر کړي مصور خیا ل ورته وایې مثا ل یې دادی:
یوه سړی دشپې له مخې تبې کولې اوهره شپه به یې ترسبا پورې تبه وه چا ورځنې داحوا ل پوښتنه وکړه چې تبه دې څه وخت او څنګه وي؟ ده وویل یوه حیاناکه ښځه ده چې دشپې په توره پرده کښې زیارت ته راځي اوسبا دوخته بیرته ځي.

(۳) مفسر خیال:

کله چې کوم ادیب په یوه شي کښې څه روحي یا ادبي کیفیت حس کړي اوله مادي مشاهداتو نه پټو اومعنوي مشاهداتوته انتقا ل وکړي لکه چې ځینې ادبا د یوه سیند یا یوه غره له لیدو ځنې، ځنې تاریخي واقعاتوته ولاړشي او دتیرو حواد ثو او زاړه عظمت تجلیات په کښې وګوري نو دامفسر خیا ل با له شي چې یو مثا ل یې دادی:

په لمن دتورو غرونو دخیبر وادي راګیره

لکه تور دیوان چې کښیني له پري نه ګیر چاپیره

پـــت پنهـــان هـــره ذره کښـــې دخيبـــر خـــوني داســـتان دی

يـــو تـــاريخ يـــې پـــه مـــخ ليـــک دی يـــو ياداشـــت دتيـــر دوران دی

ورو پـــه ورو دغرونـــو خواکښـــې يوکـــاروان روان ســـفر کـــړي

دا را يـــاد مـــې پـــه زړکـــی کښـــې دتيرشـــوي دور منظـــر کـــړي

يـــوه ورځ بـــه چيـــرې دلتـــه دمحمودکـــاروان روان و

ګردغبـــار دده دفـــوج بـــه رســـيدلی ترآســـمان و

دتکبيـــر نـــارې اوچتـــې اوريـــدلې دې جهـــان وې

ددې ملـــک ذرې ذرې بـــه لـــه دهشـــته پـــه لـــړزان وې

پـــه دې خـــاوره دې تيرشـــوي دبـــابر غـــوري فوجونـــه

ابـــدالي نـــادر راغلـــی پـــرې بـــه فخـــر کـــړي داغرونـــه

سيدرسول (رسا)

وروسته تردې چې د خيا ل ډولو نه څه نه څه وښود ل شوه بايد ووايو چې تخيل دشعر يوداسې عنصر او رکن دی چې که ووايو شعر په حقيقت کښې بې له تخيله بل شی نه دی هم ورسره ښايي. همدغه تخيل دی چې جهان او د جهان هره ذره شاعرته له نور عالمه په بل رازښيي چې کله يې له نمراو سپوږمۍ سره په خبرو راولي او لکه يې ګل په خندا، دشمع په ژړا، د نسيم په پيغامونو پوهوي، يووخت ورته ډک سيندونه لکه سراب بې آبه ښکاره کړي بل وخت ورته ديوه مظلوم څو قطرې اوښکې لکه يو سيلاب داسې وښيي. که دغه شاعرانه خيا ل له شاعر سره ملګری نه وي شاعر به هم لکه نور دغه جهان ته په عادي نظرګوري او هيڅ شی به پرې دومره اثرنه کوي. همدغه خيا ل دې چې شاعرته ډيرپټ او مرموز شيان ښکاره کوي اوهغه څه چې عوام بلکه خواص يې هم نه شي ليدای دی يېويني او تعبيرونه ورځنې کوي همدغه تخيل دی چې شعر او فلسفه دواړه ترينه پيداکيږي او په شاعرو فيلسوف دواړو کښې ليدل کيږي. کوم فلاسفه چې دابتکار و ايجاد قوت لري هغه ارومرو د تخيل خاوندان دي او له تخيل نه ډير کار اخلي نوويلی شو چې په نيو تن او ارسطوکښې هماغه قوي تخيل موجودو، چې په هومر او فردوسي کښې موجود و. مګر داستعما ل په طريقه کښې فرق ؤ او مقصد وغرض په کښې بيل ؤ. ديوه فيلسوف تخيل دمسايلو په حل کولو او تحقيق کښې سرفيږي مګر ديو شاعر تخيل د احساساتو او عواطفو دتحريک لپاره په کارلويږي.

ځينې محققين وايي چې له شعري خيالاتونه فلسفه پيداکيږي اوله فلسفې نه بيا علم پيداشي يعنې شاعرانه خيالات او فلسفه اوعلم داسې مثا ل لري لکه دسپيدو چاودلو دوخت دلمانځه دوخت او د لمر ختو رڼا. نو په دغه ترتيب هماغه

شاعرانه خیالات چې څه قدرزیات روښانه شي فلسفه شي او په فلسفه کښې چې زیاته رڼا یي پیداشي علم شي په دې اساس سړی حکم کولی شي چې د بشر دمعرفت تاریخه له شعره څخه شروع کیږي او په علم ختمیږي.
هومر دیونان معروف شاعر په داسې عصرکښې پیداشو چې دفلسفې څه پته نه لګیده او دغه نوموړی شاعرله حکمت اوفلسفې نه دمخه دنیاته راغی مګروروسته ترده ارسطو د ده دطبع له اکتشافاتو اقتباسونه کوي او دده په کلماتو استشهادکوي. کینرو دفرانسی یولیکونکې لیکي چې د هومر په اشعاروکښې دانسان اوعالم حقیقت او د هرشي اساس موجود دی.
که سړی څه قدرته دقیق شي نودعقل اوفکر مانۍ په خیا ل ولاړه ده او خیا ل په علوموکښې زښت ډیر د خل لري، نورعلوم خولاپریږده هغه علمونه چې دعقل په نزد بیخي منلي دي لکه ریاضي او هندسه داهم دانسان له خیاله پیداشوي دي، که چیرې له یوه ریاضي دان څخه د واحد دتعریف پوښتنه وکړو چې دریاضیاتو ابتداو انتها ګڼل کیږي یا دهندسې دیوه عالم څخه دنقطې تعریف وغواړو چې ټول خطوط ورڅنې پیدادي یقین دی چې دا دواړه شیان ((واحد- نقطه)) به یواسې شی راوښیي چې بې له خیاله به بل وجودنه لري او یو تخیلي شی به وي.
دا چې موږ یو کانی دحس او عقل په مرسته په تحجر اوتجمد پیژنو دا هم یوخیا ل دی دانسان تخیل دغه صورت ورکړی دی.
تخیل سره له دغو مره ا همیته چې په شعر و ادب کښې یې لري که څوک یې په تشخیص کښې وغولیږي او له او هامو نه یې فرق ونه کړی شي یاپې بیځایه استعما ل کړي نو شعر بیخونده کوي او قیمت یې راټیټوي. ځینې او هام چې ځینو شاعرانو پخپل شعرکښې راوړیدي دومره بې لطفه دي چې سړی ورته شعر نشي ویلی بلکه واهمي کلام یې بللی شي لکه امرأالقیس چې پخپل یو ه شعر کښې وایي:

اتقتلنی والمشرفی مضاجعی
ومسنونة زرق کانیاب اغوال

مطلب یې دادی چې رقیب به ماڅنګه مړکړي چې زما په خواکښې دیمن مشرقي توره ایښې ده او داسې نیزې راسره دي لکه دغولانو داړې. نو دلته غول او د هغه داړې یو محض وهمي شی دی چې ښا یې بې امرأالقیس بل څوک ترې ونه ویریږي. که څوک تخیل بې ځایه استعما ل کړي نوهم ښه نه ښکاریږي مثلایو شاعر دبهار اوپسرلي په صفت کښې ددې په ځای چې شنه چمنونه زیړاو سره ګلان، ابشارونه وستایي اوله تمثیل څخه کار واخلي دتخیل خواته زوروکړي او خیالي شیان تصویروي. یادیوه چاپه مدح اوستاینه کښې دهغه واقعي اوحقیقي صفات پریږدي او دتخیل په زور ورته خیالي اوصاف پیداکوي او ورپورې تړي یې چې هیڅ حقیقت او واقعیت پکښې نه وي نوداهم په شعرکښې عیب باله شي او دخیا ل بیځایه استعما ل بلل کیږي.

تمثیل

تمثیل دې ته وایي چې شاعر او ادیب یومضمون یایو معنی داسې بیان کړي چې اصلي صورت یې سترګو ته ودریږي.
تمثیل هم په شعرکښې یو اساسی جزګڼل کیږي او زښت ډیر اهمیت لري. ارسطو وایي چې شعرپه تمثیل او محاکات ولاړدی نو که په کوم کلام کښې داشی نه وی هغه شعر نه بلل کیږي د همدې لامله پخپل کتاب الشعر کښې لیکي، چې یو له هغو شیانو څخه چې انساني غرایزبلل کیږي دتقلید حسن او د تمثیل ذوق دی نو هر کله چې شعر هم یوډول نقل اوتمثیل دی دانسان په طبیعت ارومرو اثرکوي او انسان ورځنې خوند و حظ اخلي نو دارسطو په نظر یه د شعر دتاثیر سبب تمثیل دی.

کوم شعر چې له تمثیل نه په کښې کاراخستل کیږي هغه دیوه رسم مثا ل لري چې باید دموضوع دقیق نکات په نظرکښې ونیو ل شي او له اصل سره مطابقت ولري.
په تمثیلي شعر کښې کله دشعر موضوع یوه منظره یا واقعه وي او کله د احساساتو او تمایلا تو تمثیل په نظرکښې وي.
په دغه وروستی حصه کښې شاعرله رسام څخه موفق دی او ځینې نفسي کیفیات شته چې په رسم کښې نه راځي او په شعرکښې راځي.
ځینې تمثیلي اشعاردي چې شاعر په کښې له تخیل څخه هم ډیر کاراخلي مګرپه ځینو کښې یوازې تمثیل وي او له تخیل نه هیڅ کارنه وي اخستل شوی.
په ځینو مواردوکښې دشعرلوی صفت همداوي چې تمثیل ښه قوي وي او حقیقت په نظرکښې ښه مجسم شي.
دتمثیل په باب کښې دشعرښه نمونه که ګورئ نو دښاغلی رښتین دباغ ننداره وګورئ چې دکابل مجلې په (١٧٦) ګڼه کښې نشرشوی او د تمثیل پوره اقتدارپه کښې معلومیږي.
دتخیل زور او قوت که په پښتو اشعاروکښې لټوئ نو دښاغلی خادم په اشعار کښې یې ښې ښې نمونې شته. داحساساتو او عواطفو صدق او تجلي دښاغلی بینواپه ((بې وزلي شرق)) کښې وګورئ چې دشاعر دزړه درد او رښتیانی تاثرپه کښې له ورامعلوم دی او په همدغه شي دې شعر لوړقیمت پیداکړ ی دی.

ددې بحث خلاصه

دشعر او ادب اصلي عناصر او اساسي اجزا دمعنویت په لحاظ دادي:
عاطفه، احساس، خیا ل، تمثیل. نوپه هرشعر کښې چې دغه شیان یا یوله دغو څخه موجوددوي، هغه شعر دی اوپه انسان باندې اثرکوي په کوم شعر کښې چې دغه شیان نشته او یوازې رنګین الفاظ اوشعري صنعتونه په کښې دي هغه لکه یو تش ښایسته لستونی داسې وي او کوم حقیقي کیف پکښې نه لیدل کیږي او نندارہ به یې کوي مګر خوک چې په شعر او ادب کښې کومه معنی لټوي هغه پرې نه قانع کیږي او یوله دغو معنوي اجزاؤ او عناصرو څخه پکښې غواړي.
دپښتو اشعارو ته چې سړی ګوري او دصنعت اومعنی په لحاظ په کښې غورکوي معلومیږي چې صنعت ته په ضمني نظر کتل شوی او د معنی لور ته زیاته توجه موجوده ده یعنې ضرورپکښې یا نور عواطف او احساسات وي یا یوعالي تخیل او لوړه مفکوره پکښې لیدل کیږي یا له ښه تمثیل او تصویر څخه پکښې کاراخستل شوی وي.
اوځینې اشعار خولا داسې وي چې دغه ټول معنوي مزایا اوښیګڼې پکښې سړی مومي اودبلیغ او عالي ادب ښې نمونې یې ګڼلی شو.(١)

عامیانه بلاغت

خوکاله دمخه دیوه لوی سړي په مجلس کښې دغروخلکو په پوهه اوهوښیارۍ خبرې کیدې دې سړي چې دهیواد په یوه غرنۍ حصه کښې دیوه سترحاکم په حث شپې ورځې تیرې کړې وې هغه خلک یې ډیر زیات ستایل او مکرربه یې ویل چې دوئ په خبر و له هرڅانه ښه پوهیږي خوکه څوک له دوئ سره ددوئ په ژبه وغږیږي او مفاهمه ورسره وکړي.
په همدې غرو رغوکښې داسې خلق شته چې سړی یې خبروته حیران پاته کیږي او دتعلیم له خاوندانونه یې په ویناکښې څه فرق نه لیدل کیږي.

(١) د ښاغلی (مجروح) (بینوا)، (خادم) (رښتین) اشعار ددې خبرې تصدیق په ښه شان کولی شي.

دابحث لا نه وقطع شوی چې دهماغه ځای څوتنه توریري او سپین ږیري راغله او دمجلس خلک ددوئ او ضاعو او خبروته دتیربحث په اثر کښې ښه متوجه شوه چې ودرې دوئ څه وایي؟ اوڅنګه ګرېږي؟ دوئ دخپل دغه حاکم له څه مودې مفارفت څخه چې درنځورتیا په اثرکښې پيښ شوی و خپل خپګان ښکاره کړ او بیایې خواهش وکړچې که صحت یې ښه وي بیرته ورشي او ددوئ اداره پخپل لاس کښې ونیسي مګر دامقصد یې په دې ډول اداکړ چې زموږ په ملک کښې مشهوره ده چې په یوه غره کښې که تر (۷) کالو پورې دسړي غړ وانه وریدل شي دهغه غره ماران ښاماران کیږي او پخپل مینځ کښې یو له بله سره خوري نوکه ستاسې غږ هلته نه وي له موږ نه بل شی جوړیږي او یو د بل غوښې خورو.
دې خبرې په ماثر وکړاو زه یې دې لورې ته ملتف کړم چې عام خلک اوهغه کسان چې په تورو ټکو نه پوهیږي او دفصاحت وبلاغت نوم یې هم نه دي اورېدلي پخپله وینا کښې دبلاغت خاوندان دي او په خبروکښې یې شعري او ادبي کیف لیده شي.
وګورئ دغه سړی له یوه ادبي منطق او تمثیل اوتشبیه نه څومره ښه کار واخیست اوخپل مقصد اومطلب یې دبلاغت له اصولو سره سم داسې اداکړ چې دخپل مراد کنه او انتهایي حد ته ورسیده چې دیوه مقصد همدغه راز بیان بلاغت اوویونکی ته یې بلیغ ویل کیږي.
که څوک د پښتنو په جرګو اومرکوکښې ناست وي او ددوئ خبرې یې اوریدلی وي هغه ته به په عامیانه محاوروکښې دغسې ډیرې نمونې یادې وي او دابه ورته معلومه وي چې پښتانه پخپلو مرکوکښې هروخت له دغسې ښوښو تمثیلو اوملي روایاتو کاراخلي، دخپل مقصد دپاره لومړی یوموافق تمثیل اوادبي استدلال پیداکوي بیا خپله خبره پرې سپروي. ددوئ دبلاغت زور او قوت په همدغو تمثیلو او روایاتو یا متلونو کښې وي او تشبیهات او استعارې یې هم خوراقوي وي، هغه څوک چې په مرکو کښې دخبروحق لري اودملي مجالسو خطیبان او بلغا بلل کیږي دخپل مقصدله شروع نه دمخه یوحکایت کوي یاله ملي روایاتو او عنعناتو څخه دخپل بیان دپاره یو ښه تمهید پیداکوي وروسته بیاخپل مقصدته راځي اوخپل مطلب بیانوي نوپه دې صورت کښې ددوئ وینا دومره قوت مومي چې څوک ورځنې انکارنشي کولی اوهر څوک یې په معقولیت باورکوي که څوک په دې مجلس کښې ددوئ دخبرې تردید کوي او مخالفه نظریه قایموي هغه مجبور دی چې دده دمدعا په خلاف به یو قوی تمهید اوحکایت پیداکوي اوخپله خبره به قوي ښیي، په دې وخت کښې نویوه ادبي مبارزه شروع او دمیدان وړلو دپاره زیات فصاحت او بلاغت په کاردی. مګر هغه بلاغت چې عوام پرې پوهیږي اوپه عامیانه ادب کښې ځای لري . په همدغه قوت دمرکو مشران اووکیلان غټې غټې خبرې اواروي او هرڅوک پخپل قوي منطق او ادبي استدلال قانع کوي. دپښتنو دمشرۍ راز هم په همدې کښې دی چې سړی باید له ملي عنعاتو او روایاتو ښه خبر وي هغه خبرې چې دوی پرې قانع کیږي او هغه استدلال چې ددوی په افکارو او روحیاتو قوي اثرلري ځانته معلوم کاندې دغه راز خبرې ښایی چې موږ اوتاسې ته هیڅ ښکاره شي مګر په عامه طبقه ډیر اثر کوي. په ځینو مجالسو کښې چې زه ناست وم او هلته دپښتنو دروغې داصولو پوهان راټول شوي وو. ډیر ځله مې په داسې مواردو کښې چې خلک به یې دخپلو عزیزانو احترام ته رابلل او دابه یې ورته ویل چې خپل کام او خپلو عزیزانوته په سپکه مه ګورئ .
یو د بل عذر قبلوئ او ننواتو ته په درنه سترګه ګورئ. د یوه منلي او مسلم دلیل په ډول به یې ویل چې لوخې د خپل کام سپکه غوښته سر یې په دریاب کښې وچ شو. دې خبرې به خلک ډیر متحسس کړه او زیات تاثیربه یې وکړ، زه ددې خبرې په سر و بر نه یم خبر چې عنعنوي اصل اواساس به یې څه وي؟ مګرلو خې چې ګورم رښتیا په اوبو کښې ولاړې وي او سرونه یې وچ وي. نوداخبرې که څه هم څه اصل او حقیقت ونلري تاثیر خولري او له یوې ډیرې صحیح فلسفي نه په عوامو باندې زیات اثرکوي.

که څوک غواړي چې خپل مخاطب او اوریدونکی دځپلو خبروله تاثیر لاندې راولي نوبایدله هغه سره داسې وغږیږي چې منطق اوادب یې په هغه تاثیروکړي، تشبیهات او استعارات تخیل او تصویر، استدلال اواستشهاد یې دهغه له فکراو ذوق سره سم وي او په نظرکښې یې له مسلماتو څخه وي.
زموږ ادبا اوشعرا باید دې خواته ملتفت وي اوپه خپل شعر اوادب کښې له عامیانه بلاغت نه چې دعوامو په ویناؤ، متلونو، روایاتو،قصو اوافسانو کښې ځای لري پوره کارواخلي، په هغو تشبیهاتو او استعارو خپل کلام رنګین کړي چې دوئ ورسره اشنادي اوپرې پوهیږي چې زموږ ادب هم ملي رنګ پیداکړي او دملت په ذوق برابر شي.
دپښتولنډۍ او چاربیتې چې په هر چاښې لګیږي او عمومي مقبولیت لري یو سبب یې همدغه دی چې له عامیانه بلاغت نه یکښې کار اخستلی شوی او کلمات وتعبیرات داسې دي چې عام خلق پرې ښه پوهیدلی شي او هیڅ نا اشنايي پکښې نه ګوري وینا یې هم دحا ل له مقضا سره سمه وي او له حیات سره پوره تطبیق لري. دمثا ل په ډول به یوڅولنډۍ هم راوړو.

دپښتو څو لنډۍ

کله چې موږ کو چیاني لنډۍ او دکو چیانو ټپې اورو پوهیږو چې دالنډۍ دکوچیانو له حا ل او حیات سره څومره اتصال لري، او ددوی حیاتي وضعیت څنګه ښه تصویروي لکه دالنډۍ:

اوښانو بیا غاړې کړې کړې
چې پرې سپرې دي سپیني خولې زیړ پیزوانونه

که چاکله دکوچیانو رواني کډې لیدلي وي چې په اوښانو باندې پښتني پیغلې سپرې وي او اوښان یو خوابله خواغاړې کړوي او ترشا ګوري هغه ددې لنډۍ په بلاغتي کیف ښه پوهیدلی شي چې دلته ویونکی څه شاعرانه او ساحرانه مهارت خرڅ کړی دی چې له یوې خوادغه منظره اووضعیت ډیرښه تمثیلوي او له بلې خوادې خبرې ته هم تلمیح او اشارت کوي چې اوښان هم ددغو پیغلو دښایست او جما ل احساس کوي او ددوی ننداروته مخ راګرځوي.
په دغسې مواردو کښې چې مطلب ددغو پیغلوستاینه ده ښايي چې ډیر تعبیرات پیداشي مګر هر تعبیر به دکوچیانو له حال او حیات سره دغومره موافق نه وي او نه به په کښې دغومره بلاغت موجودوي.
په یوه بله لنډۍ کښې یوه کوچۍ پیغله خپل اشناته وايي:

تردې خروړی سپی راتیرشه
تردې ملالي خولې به زه درتیره شمه

په دې لنډۍ کښې یوشرط اوتعلیق لیدل کیږي چې باید مین یې پر ځای کړي او دملالي خولې په مقابل کښې یوګران کارقبو ل کړي چې هغه له خروړی سپي څخه تیریدل دي. په دې ځای کښې البته ډیر مشکل شرطونه پیداکیده چې باید په مین تحمیل شوی وای مګر دکوچیانو له حا ل اوژوند سره به یې دغومره موافقت نه درلود لکه چې داشرط یې لري.
یوه کوچۍ پیغله باید هر څوک له خپل خروړی سپني څخه وډار کړي او خپل سپی لکه لیوه یازمری خلکوته وښيي دلته ټوپک یا توپونه یا ډول له حیات سره مناسبت اوموافقت نلري او نه دغه ادبي لطف پکښې شته چې دخروړي سپي په لفظ کښې موجود دی.

دادهمدغه لفظ اثردی چې ځینې دتصوف خاوندان له دې لنډۍ نه دحقیقت په نامه یوه بله معنی اخلي او وایي چې خوروی سپی نفس دی اوله دې نه تیریدل خدای ته رسیدل دي. که دلته توپ او توپخانې یادې شوې وای ددغسې تاویل دپاره به هم څه مجا ل نه ؤ او دومره ظرفیت په دې لندۍ کې نه پیداکیده.
ددې لنډۍ په ځواب کښې یو د تورې خاوند او توریالی مین خپلې معشوقې ته وایي:

دسپینې خولې تن راته کیده
که دچړو په څوکولاروي دربه شمه

دا هم یوبلیغ تعبیر دی او له ده سره مناسب ایسي ځکه چې د چړو په څوکو تیریدل انتهایي مشکلات قبلول دي اوسړی پوهیږي چې ددغسې سختې لارې یون دومره ګران دی چې له خورړو سپو تیریدل ورته هیڅ دي او څوک چې داقبلوي هغه په خوړرو سپیو هم نه ایساریږي.
که سړی په شعر و ادب کښې ښه غور وکړي ددې فن ټوله ساحري په یوه ښه او بلیغ تعبیر کښې مضمره ده که څوک د خپل مقصد لپاره یو قوي اولطیف تعبیر ومومي چې مبتذل اوپیکه نه وي دې سړي په یقین سره د شعر او ادب حق په ځای کړی او دبلاغت سکه یې قایمه کړي ده. په دې تعبیر کښې دانه ده لازمه چې ارومرو به په کښې اغراق اومبالغه وي بلکه لازمه ده چې لطف اوملاحت او حسن به په کښې وي اویو نوی تعبیراو ښه تصویربه ورته ویل کیږي لکه په دې لنډۍ کښې:
مخ په مړوند کله پټیږي
ظالمه یاره سلامي ولاړه یمه
وګورئ دلته یوازې یوښه تصویر اوښه تعبیر په سړي اثرکوي. داد حیاناکو پیغلو عادت دی چې منګی به یې په اوږه وي او ګودرله به ځي نو چې څوک نارینه په مخه ورشي خپل مړوند مخې ته نیسي او دریږي په دې وضعیت ښایي چې کوم اشنا متاثر شوی وي اوځه ګله یې ورلیږلی وي نو دا ورته وایي چې زه تا ته سلامي ولاړه یم هسې نه چې خپل مخ پټوم ځکه چې مخ په مړوند نه پټیږي رښتیا وایي لمرچاپه ګته نه دی پټ کړی دابه دسلامي په وضعیت ولاړه وي.
په یوه بله لنډۍ کښې یومین د خپلې لیلیٰ په پوزه سره نتکۍ ګوري اوسپینې خولې ته یې زړه کیږي نو خپله ارزو په دې ډو ل ورته څرګندوي:

ستاپه نتکۍ کښې شیطان ناست دی
هره شیبه مې ستا خولګۍ ته لمسوینه
دا خو معلومه خبره ده چې دی په چل کښې ورځنې خوله غواړي مګر که ورته ووایي چې خوله راکړه یامې ستا خولې ته ډیر زړه کیږي دابه یوه بې لطفه غوښتنه وي اوشعر به نه وي نو دا د شاعر کار دی چې په دې خبره کښې خوند پیداکړي او شعر ورځنې جوړ کاندي نو اول نتکۍ ستایي بیا پکښې شیطان کښینوي، وروسته تردې نو ورته وایي چې ستاله خپله کوره دې چې ماپه کراره نه پریږدي او ستا خولګۍ ته مې لمسوي ښایي چې خبرې دشعري سحریه مرسته په هغې اثرکړی وي او هغې هم ویلې وي:
دسپینې خولې واک مې درکړی.....................

په پښتوکښې اکثره لنډۍ داسې وي چې دغه راز نازکي او باريکي هم پکښې نه وي اونه له دغسې پيرايونه پکښې کاراخستل شوی وي مګرپه زره خوږې لګي اوښه لطف لري لکه چې يو مين خپلې مينې ته وايي:

که دنيايي شرمونه نه وای
تابه منګی وور زه به تش درسره تلمه

دالنډۍ ښومره ساده ده چې هيڅ صنعت هيڅ تخيل پکښې نشته او بې له تشو تللو هغه هم هله چې دنيا يې شرم نه وای نور څه نه لري مګر مينه او محبت پکښې ځای لري او دعاطفې ترجماني کوي، نو دمحبت په لاره او دمينې دپاره تش تګ بلکه دتګ ارزو هم لطف لري اوپه زره اثرکوي.

په يوه بله لنډۍ کښې يو عاشق خپلې معشوقې ته پيغام استوي چې زه ستاد خولګۍ په اميد درځم اوپه هرقيمت چې وي غوارم يې نووايي:

که مې اجل ستا په خولګۍ وي
سبا کفن په سرتړم تاله درځمه

په دې لنډۍ کښې هم دتشبيهاتو اونازکخيالۍ څه رنګ نشته مګررنګ يې څه کوې خوند يې ګوره! دخپلې محبوبې بورجل ته به ډير خلک په مختلفولارو تللی وي خوپه دغه ډول چې ددې لنډۍ خاوند اوويونکۍ ورځي بل ښوک به نه وي ورغلی. هرڅوک چې چيرته ځي اوسفر کوي نودلارې توښه اودسفر سامان له ځانه سره اخلي مګردی کفن په سرتړي او روانيږي دا تګ شاعرانه تګ دی چې بې له شاعره دبل چاورته نه پام کيږي او ده به هم له پتنګه زده کړی وي.

دمينې او محبت خبرې که هر ښومره ساده او بې ساخته وي هغومره ښې وي په يوه لنډۍ کښې يومين خپلې مينې ته دکور ورانۍ ښيراکوي او ورته وايي:

کور دې نژدې ديدن دې لرې
ديوا ل دې رنګ شه چې ورپادې ووينمه

مګرسړی پوهيږي چې دا ښيرا له مينې اومحبته دی اوپه دې ښيراو کښې عشق او محبت مضمر دی داهم هماغه شان ښيرادی لکه چې يوه مينه خپل مين ته وايي:

توتې توتې په تورو راشې
چې پرهارونه دې ګنډم خوله درکومه

نوکوم زخمونه چې دغسې ملهم پيداکوي سړی به پرې ولې نه خوشحاليږي او ولې به دغسې ښې دعا ګانې ښيرابولي؟ رښتيا هم داده چې دمينې اومحبت خبرې ډيرې خوږې دي که دا خبره هرڅومره مکرره شي بد مه وړئ ځکه چې مينه په همدغو مکررو توصيفونو ارزي.

په کومه خبره کښې چې د مينې او محبت جلوه وي هغه که په هرعبارت وي شعر دی او همدغسې خبروته شعر ويل کيږي.

يوه معشوقه بې له کومې تشبيه اواستعارې خپل مين ته وايي:

سترګې مې تاته تورولې
چې ته رانغلې په سالو يې پاکومه

څوک چې په مينه اومحبت پوهيزي او دشعر حقيقت او هويت ته رسيدلی وي هغه به دا لنډۍ هيڅکله هيره نه کړي او دلوړو اشعارو نمونه به يې وګڼي، ځکه چې دعشق او محبت په عالم کښې چاته سترګې تورول اود هغه دنه راتلو په سبب يې بيرته پاکول ډيرلوړ قيمت لري.

يو بل ځای يو ارمانجن مين وايي:

زما جانان دې راسره وي

په مادې تيرې دميرو را چلوينه

سړی چې ګوري ډير خلک ويني چې دپيسو دپاره تيرې چلوي او څوک ورته هيڅ نه ملتفت کيږي مګر يومين چې د خپل جانان دوصا ل په مقابل کښې تيرو چلولو ته تن ږدي، دده باراوړې تيرې دعشق اوشعر په مانۍ کښې لکيږي او يو يادګار ورځنې پاته کيږي.

«پای»